Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

Bakalářská práce

Helena Bartošová

Onomatopoia v české dětské literatuře

Onomatopoeia in Czech Children's Literature

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Eva Lehečková, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 12. května 2015

……..

Helena Bartošová

Poděkování:

Děkuji Mgr. Evě Lehečkové, Ph.D. za cenné připomínky, doporučení a vstřícný přístup při vedení této bakalářské práce.

Klíčová slova (česky)

citoslovce, onomatopoické výrazy, zvukový symbolismus, osvojování jazyka dítětem, dětská literatura

Klíčová slova (anglicky)

interjections, onomatopoeic expressions, sound symbolism, language acquisition, children's literature

Abstrakt (česky)

Onomatopoia jsou v české jazykovědné literatuře nejčastěji dávána do souvislosti s dětskou literaturou, případně řečí orientovanou na dítě. Tato práce nahlíží na zvukomalebná citoslovce z hlediska jejich funkce v obou výše naznačených oblastech a přidává i další možné pohledy na tyto jazykové prostředky. Práce teoreticky shrnuje poznatky o zvukomalebných citoslovcích v základních českých lingvistických příručkách a článcích, jež se problematikou zabývají. Pro porovnání představuje i ve světě častěji uplatňovanou lingvistickou disciplínu zvukového symbolismu a některé jeho konkrétní aspekty, např. jeho typologii a vybrané gramatické jevy pozorované v českých zvukomalebných citoslovcích. Následně uvádí základní kontext vývoje dětské řeči a přináší možná vysvětlení pro existenci zvukově symbolických prostředků v řeči orientované na dítě. Představen je i široký význam konkrétních českých jazykových výrazů dítěte z případové studie. Mapovány jsou korespondence konkrétních onomatopoických výrazů získaných jednak z případové studie česky hovořícího dítěte v jednoslovném období, a za druhé ze vzorku dětské literatury zúženého na období od 1 do 3 let věku dítěte. Naznačeny jsou posuny významů, některé gramatické jevy a kontextové projevy, připojeny jsou i poznámky ke grafickému záznamu.

Abstract (in English)

Onomatopoeic Expressions in Czech are often connected with a children's literature or child-directed speech. This thesis reflects the function of onomatopoeic interjections from both above mentioned points of view and adds another possible approaches. The thesis theoretically summarizes onomatopoeic interjection findings in Czech linguistic books and articles which refer about them. Furthermore, it depicts the area of sound symbolism, more reflected in the world than in the Czech linguistics, and some of its particular aspects, e.g. its typology and selected grammar phenomena observed in the Czech onomatopoeic expressions. Following chapter presents a basic context of the child language acquisition and brings some explanations of using onomatopoeic expressions in the child-directed speech. The wide meaning of particular Czech expressions from the case study is also presented. We follow correspondences of particular onomatopoeic expressions, received firstly from the study of language acquisition of the Czech child in one-word phase, and secondly from manually collected sample of the Czech children's literature narrowed to the period from 1 to 3 years of age. Changes of meaning, some grammar aspects and contextual manifestations are indicated, together with attached notes to the graphic record of those expressions.

0. Obsah

0. Obsah 6

1. Úvod 8

1.1. Onomatopoická/zvukomalebná slova 9

2. Onomatopoia v české jazykovědě 10

2.1. Charakteristika onomatopoií v současných českých mluvnicích 10

2.2. Klasifikace a význam onomatopoií v současných českých mluvnicích 11

2.3. Diachronní pohled 13

2.4. Synchronní pohled 14

2.5. Výskyt onomatopoií v češtině 16

3. Pohled na onomatopoia mimo český kontext 18

3.1. Concise Encyclopedia of Grammatical Categories 18

3.2. Zvukový symbolismus 19

3.2.1. Typologie zvukového symbolismu 20

3.2.2. Společné rysy ZS výrazů 21

3.2.3. Zvukový symbolismus v češtině 22

4. Role onomatopoií v procesu osvojování jazyka dětmi 24

4.1. Osvojování jazyka dítětem 24

4.2. Fyziologické předpoklady osvojování jazyka a fáze osvojování 24

4.3. Vliv okolí. Jazyk orientovaný na dítě 26

4.4. Onomatopoia z případové studie jazykové akvizice českého dítěte 27

4.4.1. Pojmenování zvířat na základě zvuku, jež vydávají 27

4.4.2. Pojmenování předmětů na základě zvuku, jenž vydávají 28

4.4.3. Pojmenování pohybu 28

4.4.4. Pojmenování činnosti 29

4.5. Poznámky k široce pojatému významu zvukomalebných elementů 29

4.6. Shrnutí funkce zvukomalebných prostředků v osvojování řeči 30

5. Onomatopoia v české dětské literatuře 31
5.1. Dětská literatura 31
5.2. Onomatopoické výrazy v české dětské literatuře 32
5.2.1. Charakter zkoumaného materiálu 32
5.2.2. Onomatopoické výrazy vyexcerpované z dětské literatury 34
5.2.3. Shrnutí výskytu a významu onomatopoických výrazů 42
5.2.4. Shrnutí gramatických aspektů onomatopoických prostředků 43
5.2.5. Poznámky ke grafickému zápisu 45
6. Závěr 46
7. Použitá literatura 48
8. Excerpovaná literatura pro děti 51
9. Seznam obrázků 55
10. Seznam zkratek 56

1. Úvod

Onomatopoická slova nebývají v české jazykovědě častým předmětem odborných publikací. V mluvnicích jsou tradičně řazena mezi citoslovce. Jejich výskyt se omezuje na oblast literatury pro děti, v mluvené formě pak na dětskou řeč a řeč orientovanou na dítě a žánr komiksu, který v posledních letech zažívá renesanci. V této práci se představuje širší okruh témat, z jejichž perspektivy můžeme na onomatopoické prostředky nahlížet. Přínosem práce je rozšíření souvislostí spojených s onomatopoii, a to kompilací dostupné literatury v teoretické části (české i světové) a analýzou české dětské literatury ve vztahu k řeči dítěte v části praktické.

V první kapitole shrnujeme poznatky o zvukomalebných citoslovcích z české lingvistické literatury (současných mluvnic, případně z článků, které se tematikou zabývají). Představujeme jejich charakteristiku, klasifikaci a témata spojená s diachronním a synchronním přístupem k nim, na závěr se zmiňujeme o jejich výskytu v češtině.

Druhá kapitola pro srovnání uvádí charakteristiku onomatopoických interjekcí z britské *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories.* Onomatopoické výrazy dáváme dále do souvislosti s jazykovou disciplínou zvukového symbolismu, který stále nemá své pevné místo v české jazykovědě. První pokusy o aplikaci metod této disciplíny přináší do české jazykovědy Japonka M. U. Fidler. Zmiňujeme některé teoretické aspekty této disciplíny a ve stručnosti přednášíme určité gramatické jevy, jež Fidler u českých zvukomalebných prostředků pozoruje.

V kapitole třetí nahlížíme na tyto zvukomalebné jazykové výrazy i z pohledu dětské řeči, s jejímž vývojem jsou ontogeneticky spjaty. Přinášíme tedy stručný kontext jazykového vývoje dětí, pozorujeme fyziologické předpoklady úspěšného vývoje a předkládáme výsledky experimentu realizovaného na Marylandské univerzitě, jenž zhodnocuje význam onomatopoických prostředků v řeči orientované na dítě. Dále zaznamenáváme výskyt konkrétních zvukomalebných prostředků, jejich funkci a některé jejich specifické rysy.

V závěrečné kapitole na základě manuálně sebraného materiálu onomatopoických citoslovcí z dětské literatury pro nejmenší hodnotíme jejich korespondenci s výrazy, jež se vyskytly v dětské řeči z případové studie česky hovořícího dítěte v kapitole 3 a naznačujeme významové posuny a některé vybrané gramatické jevy a kontextové projevy.

1.1. Onomatopoická/zvukomalebná slova

Onomatopoická slova (slova napodobující přirozené zvuky) zpravidla patří mezi citoslovce a jiná slova s expresivní nebo zvukomalebnou funkcí, některé jazyky je mohou ohýbat a tvořit z nich příslovce, slovesa nebo podstatná jména, takže se hranice mezi onomatopoickými slovy postupně stírá. Jiné jazyky používají slovesa jako jít nebo říkat, vydávat zvuk, aby onomatopoická slova integrovala do věty. (Pokorný 2010, s. 72)

Jejich pojmenování pochází z řeckého *onoma poiei*, neboli „tvoření jména". Stěžejním procesem při jejich vzniku je zvukomalba (onomatopoie), jež „je jazykovým jevem, při kterém forma jazykového znaku (označující) bezprostředně souvisí s jejich obsahem (označovaným). Jedná se o hláskovou nápodobu existujícího zvuku." (ESČ, s. 570)

Druhou funkcí, jež je s onomatopoickými slovy spojována, je expresivita. V tomto případě se jedná o nápodobu nepřímou, určité samohlásky a souhlásky vyvolávají pocity a abstraktní představy. Přechod mezi slovy zvukomalebnými a expresivními je plynulý (Černý – Holeš 2004, s. 53). Zima (1961, s. 32) také rozlišuje slova onomatopoická a tzv. hlasové obrazy (jež v sobě odrážejí jiné než zvukové jevy, např. vizuální nebo taktilní).

V literatuře o zvukovém symbolismu (ZS) se objevují i další termíny označující výrazy s přímým vztahem k mimojazykové realitě. *Sound symbolic expressions* jako obecný pojem pro jakýkoliv typ ikonického vztahu mezi zvukem a významem. *Ideophones* mají funkci zvukové ilustrace řeči, zachycují subjektivní dojem mluvčího. Často reprezentují zvuky, mohou ale také referovat o vlastnostech, barvě, vůni, stavu, intenzitě. *Mimetic expressions se* objevují v japonské ZS literatuře a označují často zvuk, pohyb a vlastnosti. *Phonesthemes* (fonestémy) jsou ZS složky daného výrazu, jež nemohou být vymezeny jako kořen nebo morfém (např. gl- v angličtině). *Onomatopoeic expressions* reprezentují primárně zvuk, pohyb a emoci. (Fidler, 2014)

2. Onomatopoia v české jazykovědě

2.1. Charakteristika onomatopoií v současných českých mluvnicích

Onomatopoion (nebo také citoslovce zvukotvorné, zvukomalebné) je v českých mluvnicích přiřazováno k slovnímu druhu citoslovce (interjekce). Považujeme za ně slova, která „vyjadřují rozmanité zvuky, nebo děje zvuky provázené“ (MSČ II, s. 1461). V rámci klasifikace citoslovcí jsou dávána (např. MČ II) do opozice k citoslovcím „opravdovým“ (tedy citoslovcím v užším slova smyslu): jednak slovům vyjadřujícím emocionální stavy mluvčího (citoslovcím emocionálním) a citoslovcím kontaktovým. Citoslovce v užším slova smyslu jsou označována (MČ II, PMČ) za subjektivní (vztahují se k člověku, k mluvčímu), zvukomalebná citoslovce pak na druhé straně za objektivní (vztahují se k něčemu mimo mluvčího). K citoslovcím se onomatopoia řadí proto, „[…] že se jich užívá při citovém zaujetí, vzrušení mluvčího, které v něm vzbuzují zvuky jimi vyjadřované nebo situace, za kterých tyto zvuky vznikají.“ (MSČ II, s. 1461) Pro slovnědruhové určení citoslovcí slouží primárně kritérium funkční (PMČ, MČ II). Komunikační funkce je tedy akcentována na úkor funkce konstrukční. ČŘJ jim přisuzuje situační (referenční) význam, kdy významu „nabývá slovo až v kontextu, tedy ve výpovědi a komunikátu.“ (ČŘJ, s. 56–57)

Obecná charakteristika je pro všechny tři kategorie citoslovcí (emocionální, kontaktové a zvukomalebné[1]) ve většině mluvnic shodná. Typickými rysy jsou:

1) větotvornost: „tvoří samostatné rudimentární nevětné výpovědi (větné ekvivalenty)“ (MČ II, s. 239)
2) neohebnost
3) fonologická příznakovost: „užití neobvyklých kombinací fonémů, fonémů málo frekventovaných a opakování slabik“ (ESČ, s. 56)
4) expresivní příznakovost

Z hlediska syntaktického tedy citoslovce zpravidla nevytváří větný vztah, a to je důvod, proč bývají od ostatních větných členů odděleny čárkami nebo vykřičníkem (ČM). Do větné struktury se většinou zapojují jen zvukomalebná citoslovce, a to ve funkci expresivně vyjádřeného přísudku (MČ II). Mohou tedy být členem vět dvojčlenných (*Kolo udělalo bac.*) i jednočlenných (*Najednou bác na zem.*) (ČŘJ). Ve frazémech u nich však lze nalézt i jinou než přísudkovou funkci (ESČ). Některá onomatopoia se užívají ve funkci rozkazu, podobně jako „nepřímá citoslovce“ (ta mají rozkazovací funkci vždy, to ale

[1] Klasifikace PMČ

neznamená, že se onomatopoia automaticky nepřímými citoslovci stávají, ona mají totiž i oznamovací platnost) např. hop! = udělej hop (MSČ II, s. 1465). „K těmto zvukomalebným citoslovcím se těsně připínají citoslovce *vybízecí*; zpravidla jde o vybízení, s nímž se obracíme ke zvířatům: *pr, hot, vijé, kší, huš.*“ (ČM, s. 273)

Původ citoslovcí je primární („domácí“ a cizího původu) a sekundární (např. utvořená z vokativu substantiv, slovních spojení, ze slovesných imperativů, z prézentu sloves – často v 1. osobě singuláru, přechodníku sloves, z izolovaných slovesných základů a vět) (Kroupová 1977, s. 111–112). Citoslovce jsou neuzavřený produktivní slovní druh. Stále k nim přecházejí nová slova např. *Hopinky a jde se dále!“* a slovní spojení u *všech ráhen a kosatek, kam to lezeš?* (ESČ, s. 56).

Mluvnice dále zmiňují odvozování sloves a z nich druhotně i substantiv od zvukomalebných citoslovcí napodobujících děj (ČM). Při odvozování může dojít k metonymickému přenesení významu nebo k míšení rysů s emocionálními a kontaktovými citoslovci, jež je specifické pro dětský jazyk (MČ II). Slovesa od citoslovcí odvozená vyjadřují děje.

Zdůrazňována je i libovolnost zápisu, a tedy i neustálenost pravopisu onomatopoických jednotek. Společně s variabilní výslovností odráží zvukovou realitu vnímanou mluvčími z hlediska kvantitativnosti (*mééé*) i z hlediska rozčlenění na jednotky (*mé-é-é*) (Blatná 1996, s. 94).

2.2. Klasifikace a význam onomatopoií v současných českých mluvnicích

Význam je převážně hodnocen jako „netradiční, specifický“.

O bližším významu onomatopoií vypovídají jejich jednotlivé typy. Zvukomalebná citoslovce jsou v PMČ dělena na:

1) zvukové projevy člověka
2) projevy zvířat (projevy ptáků)
3) charakter pohybu: rychlost, náhlost, lehkost, opakování, rytmus, jednorázovost atd.

Za zvukomalebná citoslovce jsou považovány i reakce na zvuk, které se snaží o napodobení tohoto zvuku (PMČ).

Nejzevrubnější klasifikaci zvukomalebných citoslovcí však předkládá MČ II, vychází z ní i ESČ. Základním distinktivním rysem je životnost jejich původců:

1) citoslovce napodobující zvuky vydávané živými původci

a) zvuky vydávané hlasovým ústrojím
   i) lidským
   ii) zvířecím
b) zvuky vydávané dechovým ústrojím
c) zvuky vydávané při jídle
d) zvuky vydávané při pohybu živého původce

2) citoslovce napodobující zvuky vydávané neživými původci
   a) zvuky vydávané při pohybu neživého původce
   b) zvuky vydávané vodou
   c) zvuky vydávané při nárazu
   d) zvuky vydávané při destrukci hmoty
   e) zvuky přírodních úkazů
   f) zvuky vydávané při činnosti strojů, přístrojů a nástrojů
   g) zvuky vydávané hudebními nástroji (MČ II, s. 247–249)

Eliška Kleňhová ve své diplomové práci *Interjekce v českém jazykovém systému* klasifikaci (nejen) onomatopoií reviduje a navrhuje vlastní dělení. Za nepříliš vhodné považuje již samotné pojmenování kategorie onomatopoických citoslovcí. Skupinu tvoří citoslovce napodobující zvuky a citoslovce vyjadřující pohyb, ideálně by je tedy označila za „citoslovce dějová“.

Klasifikaci „citoslovcí dějových“ navrhuje následovně (Kleňhová 2010, s. 54):

1) onomatopoická/zvukomalebná
   a) zvuky vydávané lidmi
   b) zvuky vydávané zvířaty
   c) zvuky vydávané „věcmi“ (přístroji, nástroji, stroji a zvuky přírodních úkazů)
2) pohybová (tato kategorie by zůstala dále nečleněna a byla by určována až za pomoci kontextu)

Tato druhá kategorie (původně zvuky vydávané při pohybu živého a neživého původce) je nejproblematičtější a právě ona vedla autorku k „překlasifikování“ celé onomatopoické třídy[2]. Další poznámky k pohybovým onomatopoiím uvádíme v podkapitole 3.2.1.2.

[2] Kleňhová nachází příklady, které (podle jejího názoru) zvuk vydávaný při pohybu nenapodobují, ale pojmenovávají (tananynky tananá; houpity hou; řízy, řízy). Vyskytují se převážně v jazykových prostředcích dětského jazyka a podle autorky jdou napříč dělením na zvuky vydávané živými a neživými původci. (Kleňhová 2010, s. 13)

2.3. Diachronní pohled

Blatná (1996) představuje onomatopoická slova v českém kontextu z diachronního i synchronního hlediska. Upozorňuje na společné východisko obou přístupů, a to protiklad „thesei“ (vznik slov na základě dohody) x „physei“ (vznik slov na základě napodobování reality), který se poprvé objevil v Platónově dialogu Kratylos[3]. „Každý z členů uvedeného protikladu měl v historii lingvistiky své zastánce.“ (Blatná 1996, s. 94) Na zastánce teorie „physei“ navázali představitelé tzv. teorie o onomatopoickém původu řeči (bow–wow theory). „[…] člověk zpočátku napodoboval zvuky, které jej obklopovaly, tj. hlasy zvířat a vůbec zvuky přírody (vítr, voda atd.). Z takových zvuků pak vznikala zvukomalebná (onomatopoická) slova, jimiž se označovaly příslušné předměty a jevy. Určitou oporu má tato teorie v jazyce malých dětí.“ (Černý 1996, s. 31–32)[4] u nás byl jejím zastáncem J. Gebauer[5].

Pozdější jazykověda tuto teorii přijímala jen zčásti. Důsledným aplikováním tohoto principu by totiž zanikly genetické rozdíly mezi jazyky a základem příbuznosti by byla jen přirozená onomatopoická motivace. F. Kopečný (1957) tyto úvahy rozvinul a proti příbuznosti vyplývající ze shod onomatopoické části slovní zásoby postavil příbuznost genetickou. Podobnost slov tedy může být zapříčiněna jejich společným původem.

V české jazykovědě o onomatopoi nejpodrobněji pojednává Kořínkova studie (1934), jejíž závěry jsou přejímány téměř do všech současných českých mluvnic. Za hlavní znaky interjekcí považuje „nezávislost na normálním hláskovém habitu příslušného jazyka (např. cink bimbam)[6] […] a hláskovou neměnnost, srov. fňukat proti provedené přehlásce u>i v jutro>jitro“ (Blatná 1996, s. 96). Blatná navíc vedle tohoto atypického užití hlásek (ve slabičné pozici, prodloužené, redukované) upozorňuje i na charakteristickou vyšší frekvenci hlásek, které stojí na periferii daného fonologického systému. Hláska původně periferní se tak

[3] V tomto dialogu se setkávají Sokrates, Kratylos a Hermogenes. Kratylos tvrdí, že existence jmen věcí jako přirozeného odrazu věcí samých je možná. Hermogenes zastává názor opačný. Sokrates se nejdříve staví na stranu Kratyla, ale jen naoko, připravuje si pole pro triumfální důkaz Hermogenova opačného názoru, tedy že vztah jmen a věcí se zakládá pouze na dohodě lidí. Sokrates na závěr představy o originálních jménech označuje za vskutku „divoké a bláznivé“. (Novotný 1994, s. 5–11)

[4] Černý připomíná i další z (několika) teorií o původu řeči, jež je spojená spíše s typem „pravých citoslovcí“: Teorie interjekční (angl. též pooh-pooh theory), předpokládá, že na samém počátku „stály zvuky, jimiž člověk vyjadřoval své emoce, tj. pocity údivu, leknutí, bolesti, radosti apod.“ (Černý 1996, s. 31–32)

[5] V brožuře *Etymologické počátky řeči* (1869) již rozlišuje 4 druhy onomatopoických výrazů: výrazy napodobující zvučící předmět; výrazy doprovázející nějaký děj spojený se zvukem (chechtat se); výrazy doprovázející čin nebo děj (hop, na); výrazy vyvolané jinými než zvukovými vjemy, zejména vjemy zrakovými, např. světlem a leskem (takové výrazy nachází v hojném množství v japonštině.)

[6] Další příklady lze nalézt u Mathesia, jenž uvádí např. slabičnou výslovnost „s“ v českém pst a „r“ v německém brrr.

díky hláskovému vývoji může dostat do centra[7]. Za všechny mluvnice, v nichž se tento předpoklad přejímá, můžeme uvést citaci z ESČ: „[…] nejmarkantnějším charakteristickým znakem citoslovcí je nezávislost jejich hláskové utvářenosti na prostředcích konkrétního jazyka (Skalička: „abnormalitu vidí v nezvyklých hláskách nebo v nezvyklé skupině hlásek“, např. palatály + zadní vokál (kňučet): tato kombinace byla odstraněna staročeskou přehláskou u > i, stejně tak fňukat viz Blatná). Zdůrazňuje se i jejich hlásková neměnnost, kterou by se narušil vztah mezi jazykovou jednotkou a odpovídajícím zvukem.“ (ESČ, s. 570)

Tato tvrzení podporuje i nejnovější výzkum Fidlerové (2014). Na materiálu onomatopoických slov potvrzuje, že mají tendenci k výběru méně frekventovaných hlásek (např. *f*), což je obecně typické pro zvukověsymbolické výrazy napříč jazyky. Jejich zvukové vzorce se ale shodují s obecnými fonologickými vzorci v češtině a i jejich struktura je konzistentní se strukturou ostatních. (Fidler 2014, s. 29–30)

U slov onomatopoicky motivovaných docházelo často i k mylným etymologickým interpretacím daného výrazu. Ztráta souvislosti mezi onomatopoickým východiskem a pojmenováním může vést k přiřazení k mylné slovotvorné čeledi, např. onomatopoicky motivovaná *hrdlička* je přiřazena k čeledi substantiva *hrdlo*. (ESČ, s. 570)

2.4. Synchronní pohled

Základní otázkou spojenou s onomatopoickými slovy z hlediska synchronního přístupu je vůbec možnost pojímat mimojazykovou zvukovou realitu jako zdroj jazykové motivace. Saussure v *Kurzu obecné lingvistiky* sice „[…] na důkaz toho, že volba označujícího není vždy arbitrární[8]“ poukazuje na onomatopoia, avšak vzápětí dodává, že „[…] ta však nejsou nikdy organickými prvky jazykového systému“ (Saussure 2007, s. 99). Saussurova autorita zapříčinila, že v českých jazykovědných příručkách tento názor převažuje: „Pokud jde o skutečné onomatopoie (typu bimbam, tiktak apod.), jsou nejen málo početné, ale i jejich volba je již do jisté míry arbitrární, protože jsou jen pouhou přibližnou (! – R.B.) imitací určitých zvuků (srovnejme francouzské ouaoua a německé wauwau, tj. hafhaf) – (Saussure 1989, s. 99).“ (Blatná 1996, s. 98)

[7] Ve slovanštině například hláska *ch*. „[…] hláska *ch*, jakožto hláska zvláště blízká pouhému neslyšnému dechu, je velice důležitá v oboru interjekcionální povahy nejprimitivnější“, cituje Blatná Zubatého Výklady etymologické a lexikální z roku 1949. K tomu dodává, že v praslovanštině už tento konsonant existoval (díky změně s>ch po i,u,r,k), onomatopoické výrazy však ovlivnily jeho výskyt v iniciální pozici srov. chrápat, chrkat, chechtat se. (Blatná 1996, s. 96)

[8] Tedy vztah mezi označujícím (jazykovým znakem) a označovaným (denotátem) je vytvořen na základě konvence, je libovolný/arbitrární.

Palkovy *Základy obecné jazykovědy* (1989) uvádí onomatopoická slova jako příklad ikonů[9] v přirozených jazycích. Znovu se i tady zdůrazňuje, že „[…] v každém jazyku je výběr formy pro zachycení jistého zvuku podřízen fonologické struktuře příslušného jazyka“ (Palek 1989, s. 18). Blatná pak tuto problematiku shrnuje tvrzením, že pro slova onomatopoická, tedy motivovaná, nakonec přece jen platí zákon o zásadní nemotivovanosti slova. i přes fakt, že mluvčí u onomatopoických výrazů souvislost s mimojazykovou realitou pociťují, užívají je jako výrazy značkové, např. žbluňk, něm. Plumps, rus. bultych.

Blatná pro úplnost představuje i širší přístup k arbitrárnosti jazykového znaku. Voronin rozlišuje arbitrárnost **vnitřní** (vztah mezi označujícím a označovaným v rámci bilaterálního jazykového znaku v pojetí Saussura) a **vnější** (vztah mezi jazykovým znakem a denotátem). Z hlediska té vnější zcela chybí libovolnost u zvukomalebných pojmenování (substantiv, sloves), jelikož je ve velké míře upřednostňována akustická stránka předmětu nebo děje.

S arbitrárností a vázaností těchto onomatopoických prvků na hláskový systém daného jazyka souvisí i variabilní stupeň jejich artikulace (od individuální formy mezi jednotlivými mluvčími až po lexikalizovaná onomatopoia). Blatná proces artikulace zvukomalebných elementů dělí na dvě fáze:

1) imitace, tj. přírodní zvuk > neartikulované napodobení
2) artikulace, tj. neartikulovaný zvuk > komplex hlásek (Blatná 1996, s. 97)

Onomatopoická slova mohou být nahlížena i z hlediska expresivity. Expresivitu přímou pozorujeme u slov zvukomalebných, která napodobují realitu a mají k ní přímý vztah. Expresivita nepřímá se pak u slov projevuje jejich tendencí k vyvolání citového vztahu záměrnou deformací slov normálních (Zima 1961, s. 32). V lexikografické praxi (SSJČ i SSČ) se onomatopoická slova (s expresivitou inheretní, tedy pravou a vnitřní) jako expresivní neoznačují. Ve slovnících se uvádí pouze jednotky expresivní adherentně, tedy kontextově. Například v SSČ je *plácat* jako expresivní uvedeno jen ve významu mluvit hlouposti (Blatná 1996, s. 99). K onomatopoickým výrazům, jak uvádí Zima (1961), nelze uvést synonyma označující buď skutečnost druhově jedinečnou (jako jsou zvuky zvířat), nebo skutečnost určitým způsobem specifickou (jako jsou zvuky doprovázející pohyb). Tento závěr bývá v lingvistice upřednostňován. Odlišně k expresivitě zvukomalebných výrazů přistupuje

[9] Peircova klasifikace znaků na základě vztahu mezi „označujícím“ (jazykovým znakem) a „označovaným“ (denotátem) rozděluje tři typy znaků: *ikon*, *index* a *symbol*. *Symbol* odpovídá znaku, jenž vznikl na základě konvencí. U *indexu* je výše zmíněný vztah založen na základě objektivní souvislosti (vztah příčiny a důsledku, věcné souvislosti nebo vztahu části a celku). Pro *ikonické znaky* je charakteristická podobnost mezi „označujícím“ a „označovaným“. (Kulka 2008, s. 205)

Hauser, jenž je jednoznačně řadí do skupiny slov lexikálně expresivních. Stranou zájmu většinou zůstávají víceslovná verbální vyjádření (*udělat bác, dělat ťapy ťap*). Tato syntagmata, podle Blatné, fungují jako synonyma neutrální slovní zásoby (*spadnout, jít, popř. zahafat, zaštěkat*).

Blatná shrnuje význam onomatopoických jednotek následovně: v základním významu jsou neutrální, primární je u nich složka nocionální (tedy napodobení existujícího zvuku). Některé výrazy mohou hláskovým složením navozovat dojem inherentní expresivity (např. *mňoukat* – s expresivním hláskovým spojením *ňou* x oproti *vrčet*). Až v přeneseném užití u nich může převážit složka pragmatická: „[…] *ty hrozně* ***kuňkáš****, vůbec Ti nerozumím*." Druhou možností je emocionální užití zvukomalebných výrazů v hovoru s malými dětmi: *teď musíš dělat ťapy ťap* (Blatná 1996, s. 101).

2.5. Výskyt onomatopoií v češtině

Podle frekvenčního slovníku češtiny (1961) skončil slovní druh citoslovce obecně ve statistice využití na posledním devátém místě. Citoslovce jsou součástí druhé, méně početné skupiny slovních druhů, které autoři slovníku na základě frekvence hesel vymezují. Tvoří ji zájmena, číslovky, spojky, předložky, citoslovce a je zastoupena 4% četností. Substantiva, slovesa, adjektiva, adverbia tvoří téměř celou lexikální zásobu (96 %). V 4% skupině jsou slova synsémantická a jejich index opakování je velmi vysoký. Citoslovce společně s číslovkami v nich tvoří nepatrný zbytek (1,82 %). Zastoupení citoslovcí je minimální. Vyskytují se prakticky jen v projevech uměleckých, a to výrazněji jen v dramatech. Jak velkou část zastupují slova onomatopoická, ze zdroje určit nelze.

Tyto závěry potvrzuje i analýza výskytu citoslovcí na základě funkčních stylů Kleňhové (2010). Citoslovce se téměř nevyskytují v odborné a populárně naučné literatuře, v publicistice také příliš ne, lépe je na tom směr umělecký, ve kterém (v próze i poezii a písňových textech) převažují spíše citoslovce zvukomalebná.

Výskyt zvukomalebných prostředků je obecně spojován s literaturou pro děti. „Děti si citoslovce osvojují dříve než plnovýznamová slova, […] a tento způsob vyjadřování je příznačný i pro naši řeč s dětmi, a také pro dětskou literaturu." (Čmejrková 1996, s. 77) I Blatná ve svém příspěvku upozorňuje na (pragmatický) význam těchto vyjádření v komunikaci s dětmi. Implikují emocionálnost, citový postoj mluvčího a mají za cíl „vyjádřit kladný citový vztah k malému dítěti" a přizpůsobit se jeho možnostem. Tyto jazykové prostředky (jež mají formálně blízko k popisované skutečnosti) usnadňují malému dítěti

pochopení komunikačního záměru. Tento pragmatický význam se však v sémantické struktuře heslových slov ve výkladových slovnících neobjevuje, a to ani u jednotek, jež jsou už zcela lexikalizované.

Analýza těchto prostředků je znesnadněna právě malým výskytem (i plně lexikalizovaných) zvukomalebných jednotek v reprezentativních výkladových slovnících češtiny. Za důvod Blatná (1996) považuje charakter materiálu, z něhož jsou slovníky sestavovány, pracují hlavně s psanými texty, mluvený jazyk vždy suplovaly divadelní hry a romány psané hovorovou češtinou. Kleňhová (2010) ve své práci vycházela i z materiálu získaného ze SYN2000 a SYN2005 (části ČNK). I zde se však potýkala s problémem označování citoslovcí (za citoslovce jsou často považovány např. části cizích proprií, pravděpodobně z důvodu nestandardního zápisu). Fidler (2014) pro své zvukově symbolické příspěvky použila materiál převážně ze SSJČ.

Druhou nejčastěji uváděnou oblastí výskytu citoslovcí je komiks. Díky němu navíc dochází k přejímání nových citoslovcí, především z angličtiny. Citoslovce „[…] jsou zobrazena vizuálními efekty, změnou písma, velikostí, tvarem a barvou, případně vytvořením nekonvenčního zápisu zvuku (např. *aaargh*)“. (Hinton et al. 1994, s. 2)

3. Pohled na onomatopoia mimo český kontext

3.1. Concise Encyclopedia of Grammatical Categories

Ameka (1999) se věnuje definici citoslovcí pomocí formálních, sémantických a pragmatických kritérií. **Formální kritérium** k citoslovcím řadí všechna slova, která „sama o sobě konvenčně vytvářejí neeliptické výpovědi, netvoří konstrukce s ostatními druhy slov, nepřijímají flektivní nebo derivační afixy, jsou monomorfémická“. (Ameka 1999, s. 213) Tento pohled na citoslovce zahrnuje jádro slovního druhu citoslovce (slova vyjadřující emoce; výrazy pro pozdrav, loučení, děkování, omluvu; nadávky; signály pozornosti, darování; některé částice a odpověďová slova; zvuky zvířat; onomatopoická slova a ikonická zobrazení). **Sémantické kritérium** definuje prototypická citoslovce jako „konvencionalizované jazykové znaky, které vyjadřují aktuální stav mysli mluvčího, jeho postoj nebo reakci na situaci“ (tamtéž). A z hlediska **pragmatiky** jsou citoslovce kontextově vázané jazykové znaky. Jsou spojeny se specifickými situacemi v mimojazykovém kontextu. Jejich interpretace je závislá na konkrétním diskurzu a sociálním kontextu.

Z pohledu formálního a pragmatického jsou onomatopoia součástí interjekcí, pouze sémantický pohled toto spojení vylučuje. Nejsilnější propojení onomatopoií s interjekcemi je z pohledu formálního. Interjekce sdílí svou fonologickou anomalitu s onomatopoii**,** které navíc zobrazují značné množství zvukového symbolismu. Právě z tohoto důvodu jsou onomatopoia pod interjekce zařazována. Naopak argumentem pro vydělení onomatopoií a ideofonů z interjekcí je tendence onomatopoií více popisovat než vyjadřovat mentální stav a expresivitu (jako to dělají „pravá citoslovce“). Ideofony pak nezvládnou vytvořit samostatnou výpověď, aniž by byly eliptické. Využití interjekcí elipsu nepředpokládá.

Ameka představuje i základní morfologický rys citoslovcí obecně, jež se týká i slov onomatopoických, a to jejich nepodléhání vnitřní flexi nebo derivaci. Díky tomuto rysu jsou dávány do jedné kategorie spolu s částicemi a adverbii. Mezi deverbálními interjekcemi lze výjimky nalézt, mohou vykazovat jevy vnitřní flexe, ale nesplňují zcela pravidla systému. Většina citoslovcí jsou monomorfémická slova. Existují ale i výjimky v podobě víceslovných interjekcí, případně *interjekčních frází*, jež popisují mentální akty (anglické *Goddammit!*; *oh la lá*; *hop lá*; *Bloody hell!; Dear me!; Thanks God!*). (Ameka 1999, s. 214) Obvykle mají specifickou syntax.

V rámci toho, že citoslovce mohou tvořit výpověď sama o sobě, můžeme tento termín používat k popisu jak slovního druhu, tak typu výpovědi. V případě, že se používají

v souvislosti s typem věty, jsou považována za minoritní typ věty.

3.2. Zvukový symbolismus

Onomatopoická slova, podle Ameky, zobrazují značné množství zvukového symbolismu (ZS). ZS (jinak také fonestézie/fonosémantika) je termín pro „předpokládaný systematický vztah mezi zvukem a významem“. (Ohala 1997, s. 98) V ne-české lingvistice je ZS věnováno více pozornosti, jeho přijetí je však i tam poněkud komplikované. Åsa Abelin (1999) na úvod své dizertační práce, jež zkoumá principy ZS ve švédštině, řadí obligátně kapitolu: *Je zvukový symbolismus v jazyce pravidlem, nebo výjimkou?* V první podkapitole s názvem *Zvukový symbolismus je výjimkou* dokazuje toto tvrzení citáty jazykovědných autorit Saussura a Bühlera. Saussurovu arbitrárnost jazykového znaku jsme již ve zkratce představili v kapitole 2.4. Bühler onomatopoiím přisuzuje důležitou roli z hlediska vývoje jazyka, ze synchronního pohledu je však považuje za pouhý relikt jazykové geneze, jsou jen určitým návratem k dobám minulým. Jazyk, podle Bühlera, vznikl díky primitivním potřebám a projevům sebevyjádření. Měřítkem úspěchu geneze jazyka je však jeho arbitrární reprezentace. (Abelin 1999, s. 9)

Hned v následující podkapitole *Zvukový symbolismus je v jazyce fundamentální* Abelin s pomocí jiných jazykovědných autorit dokazuje pravý opak. Jaspersen, Saussurův současník, tvrdí, že „[…] jazyky se časem obohacují o zvukově symbolická slova a vyvíjejí se směrem k většímu množství jednoduchých a adekvátních výrazů, ve kterých je zvuk a význam propojen ve vztahu bližším, než by si mohli naši vzdálení předkové vůbec představit“ (Abelin 1999, s. 10). Lakoff a Johnsson v *Metaforách, kterými žijeme* „prezentují příklady, kterými dokazují, že ve všech jazycích (včetně jejich syntaxe) je mnoho případů ne-arbitrárních vztahů mezi formou a významem, čímž ne-arbitrárnost dokazují jako integrální součást jazyka, ne jen jeho separátní kategorii.“ (tamtéž)

Masako U. Fidler (2014) přidává ještě třetí pohled a tvrdí, že je ZS obecně z jazykovědy (implicitně i explicitně) vyčleňován jak jeho zastánci, tak i jeho odpůrci. Saussurův proud tuto oblast lingvistiky považuje za absolutně marginální. ZS studie však tento jev také považují za něco speciálního, o ideofonech například mluví jako o „absolutně odlišném druhu jazykového živočicha“. Existující ZS studie stále odlišnost onomatopoických výrazů od konvenčních částí jazyka zdůrazňují, avšak podle Fidler důkazy pro jejich absolutní vymezení stále přesvědčivé nejsou. Fidler je na základě těchto neúspěšných pokusů

přesvědčena, že zvukomalebné výrazy jsou běžnou, integrální součástí jazykového systému a marginální roli nehrají vůbec.

Pravdou je, že ZS mnohem větší funkci zastávají v neevropských, konkrétně asijských a afrických jazycích. Kvantitativně tento fakt odráží i množství ZS studií věnujících se právě těmto jazykům.

3.2.1. Typologie zvukového symbolismu

Pro účely této práce budeme vycházet z typologie vytvořené na základě širokého záběru příspěvků představených na konferenci ZS v roce 1994, uvedených ve sborníku Sound Symbolism (Hinton et al. 1994, s. 2–12). Typologie sborníku Sound Symbolism se skládá ze 4 kategorií seřazených podle stupně přímého vztahu mezi zvukem a významem. Začíná u neverbální vokální komunikace (s jistým zjednodušením sem můžeme zahrnout i komunikaci zvířat) a končí u zcela konvenčních lexikalizovaných ZS jazykových znaků.

3.2.1.1. Tělesný zvukový symbolismus (TZS)

Zahrnuje bezděčné zvuky, které přímo odrážejí vnitřní stav těla nebo mysli, příkladem může být škytání, kašlání. Zařazení TZS do lingvistiky je problémové. Zvuk v těchto případech není opravdovým jazykovým symbolem, je spíše symptomem. Autoři argumentují biologickým propojením TZS se ZS a genetickou spřízněností s jazykem, jsou jeho prapůvodem. K této kategorii autoři připojují i zvolání (*vocatives*).

3.2.1.2. Imitační zvukový symbolismus (IZS)

S tématem naší práce nejvíce souvisí právě IZS. Tvoří jej onomatopoické výrazy a fráze reprezentující přírodní zvuky, zvuky ptáků a zvířat. Stejně jako TZS se vyznačuje komplikovaností grafického záznamu. Velké množství těchto jednotek se lexikalizovalo, proto mají v lingvistice o něco lepší „postavení“ než TZS. Stejným způsobem jako je imitován zvuk, je v jazyce znázorňován i pohyb. Pohyby mají často určitý rytmus a tyto rytmizované pohyby samy o sobě zvuk často i vydávají. Autoři však tuto tendenci spojují s hlubším spojením rytmu a pohybu na bázi nervového systému. Autoři předpokládají, že stejně jako dochází k „překladu“ rytmu do pohybu v bezděčných pohybových reakcích na rytmus, je možný i obrácený „překlad“ pohybu na zvuk, včetně zvukově symbolické jazykové formy. Při reprezentaci opakujících se zvuků a pohybů se často uplatňuje lingvistická strategie – reduplikace, přímá nápodoba rytmu. Tyto imitace pohybu by byly možná spíš zařaditelné do synestetického zvukového symbolismu, autoři však upřednostňují jejich přirozenou svázanost s imitací a tímto typem zvukového symbolismu, autoři je označují za

„pohybová imitativa“. (To koresponduje s tendencí Kleňhové (2010) vydělit právě tento typ výrazů do speciální kategorie dějových, pohybových citoslovcí, viz kapitola 2.2).

3.2.1.3. **Synestetický zvukový symbolismus (SZS)**

Postihuje proces, ve kterém se prostřednictvím určitých vybraných vokálů, konsonantů a suprasegmentálních jednotek znázorňují vizuální, taktilní a proporční vlastnosti objektů (jako tvar nebo velikost). Jde tedy o „akustickou symbolizaci neakustických jevů“[10].

3.2.1.4. **Konvenční zvukový symbolismus (KZS)**

Označuje skupinu submorfémových entit, jež jsme již dříve označili za fonestémy. Často se objevují ve vtipech, ve smíšeninách slov, v komerci. Tyto smíšeniny, neboli blendy existují i v češtině, často jsou převzaty z angličtiny, jako příklad může posloužit: smoke + fog = smog. U tohoto typu se dostáváme již do oblasti konvenčních jazykových znaků.

3.2.2. Společné rysy ZS výrazů

Sémantické a pragmatické oblasti významu ZS slovní zásoby:

1) Napodobování přírodních a vnitřních zvuků
2) Vyjádření vnitřních stavů – fyzických i psychických
3) Vyjádření sociálních vztahů (deminutiva, oslovení, imperativy), stejně jako projevy nesouhlasu a stigmatizace
4) Nejvýznamnější charakteristiky objektů a aktivit, jako pohyb, velikost, tvar, barva a struktura
5) Gramatické a textové indikátory, jako intonační označení textové a větné struktury, rozdíly mezi částmi promluvy
6) Vyjádření hodnotícího a citového vztahu mluvčího k subjektu, o kterém mluví¨

Formy ZS, jež se objevují v širokém spektru různorodých jazyků:

1) Reduplikace – zdvojování hlásek, slabik i celých slov, je méně častá v evropských jazycích. V jazycích, které ji užívají, můžeme najít silnou tendenci spojovat reduplikaci se zvukovým symbolismem.
2) Využití neobvyklých segmentů a suprasegmentů
3) Asociování určitých skupin fonémů s určitými sémantickými oblastmi

[10] Tento typ ZS je zřejmě nejpopulárnější. Vzniká velké množství případových studií. Je nesporně více na straně arbitrárních akustických obrazů než první dva typy. Např. Size Sound Symbolism a Magnitude symbolism.

Jako příklad můžeme uvést frikativy a jejich opakované užívání pro rychlé slyšitelné pohyby objektu vzduchem, nazály pro zvonění, ozvěnu.

3.2.3. Zvukový symbolismus v češtině

ZS v češtině se systematicky věnuje Masako U. Fidler (výběrově 2006, 2009, 2014). Bohemistka původem z Japonska přistupuje k jazykovému systému češtiny z hlediska oblasti, jež má v jejím rodném jazyce široce přijímanou tradici. Její výzkum prozatím vrcholí v monografii z roku 2014 nazvané *Onomatopoeia in Czech*. V této kapitole však jen ve stručnosti nastíníme závěry, jež prezentuje ve svém příspěvku *Gramatika a zvukový symbolismus (2009),* jež nám mohou pomoci při hodnocení gramatických jevů v materiálu získaném ze vzorku českých dětských knih pro nejmenší.

Fidler ve své studii vychází z obecně uznávaných předpokladů, že „zvukověsymbolické výrazy jsou funkčně schopny sloužit jako různé prvky struktury, např. jako predikáty“ (Fidler 2009, s. 160). Některé lze interpretovat jako předmět slovesa, mohou mít i podmět anebo mohou být označena číslovkou. Podmět a číslovka se v tom případě objevují buď ve tvaru neutra singuláru (*Nebylo to jenom jedno bum.*), nebo se deklinují jako substantiva (*Tisíc kvaků!*). Fidler pak tato tvrzení posouvá dál a dokazuje, že se ZS „podílí na procesu podobném tvoření slov“ (Fidler 2009, s. 164–165). Její data z češtiny (oproti těm z angličtiny) ukazují procesy bližší morfologii.

Na základě materiálu ZS výrazů (z ČNK a SSJČ) vyděluje tzv. semi-sufix ***–y***, který „kompaktně a zhuštěně“ vyjadřuje neurčitou pluralitu (což koresponduje s majoritním způsobem tvoření plurálu v češtině). Vyskytuje se mezi dvěma stejnými ZS slovy a jeho sémantická funkce spočívá v imitaci zvuku a dokreslení charakteru situace. (Například *škrty škrt* akcentuje rychlé a téměř komicky snadné a rytmické ukončení děje, oproti *škrt škrt*, jež zdůrazňuje spíše samotný zvuk tužky, která opakovaně škrábe po povrchu. *Škrty škrt* také naznačuje nespecifický počet škrábnutí, zatímco ve výrazu *škrt škrt* by každá jednotka označovala jedno konkrétní škrábnutí.) Semi-sufix **-ity**, lze považovat za kombinaci deminutivního elementu **-it-**, který přidává k významu hravost, jasnost, a elementu neurčitého plurálu **-y** (*dup* je charakterizováno jako temný zvuk úderů nohou, kopyt o zem, zatímco *dupity* již temnou konotaci ztrácí). Další semi-sufix **-ky** navozuje dojem snadné a rychlé vykonatelnosti daného úkonu. Může například zmírnit sílu rozkazu (*honem hupky do pelíšku*) nebo může vést i k ironickému efektu.

V závěru své práce Fidler ještě poukazuje na princip reduplikace. Opakovanost ZS výrazu v češtině navozuje představu zvuku, který je segmentován do opakujících

se jednotek, např. *bum bum bum bum*. Na základě analogického procesu bývají vytvářena i iterativní slovesa *být – bývat – bývávat*. Historickou úlohu při tvoření imperfektivních sloves hrálo i prodlužování vokálů, např. uklidit > uklízet, skropit > skrápět. Prodlužování vokálů ve ZS výrazech může podobně akcentovat charakter situace. Například *br* může vyjádřit okamžitou a punktuální negativní reakci na situaci, zatímco *brrr* se častěji používá jako hodnocení probíhajícího procesu či existujícího stavu.

Spojení ZS prvku + *ho* (*tě*) podle Fidler implikuje náhlou změnu v situaci, označuje náhlý, neočekávaný zvrat. Silně působí též kontaktová funkce. (Fidler 2014, s. 201)

4. Role onomatopoií v procesu osvojování jazyka dětmi

4.1. Osvojování jazyka dítětem

Osvojováním/akvizicí je myšleno „postupné formování jazykové kompetence v mysli dítěte. […] je součástí kognitivního vývoje dítěte. Dítě si postupně osvojuje fonologický a gramatický systém mateřského jazyka, slovní zásobu a informace pragmatické.“ (ESČ, s. 300–301, autorkou části je I. Nebeská) Jazyková akvizice je oblastí interdisciplinární (kromě lingvistů se jí věnují i psychologové, pedagogové a logopedi).

K teorii osvojování jazyka existují dva přístupy, podle toho, jakou roli autoři připisují vrozeným předpokladům („nature“ a nativistické přístupy, vycházející z předpokladu vrozených mechanismů) a jakou vlivu prostředí („nurture“ a kontstruktivistické, socio-pragmatické přístupy) (Saicová Římalová 2013, s. 10)[11].

Podoblastmi zkoumání jazykové akvizice jsou například studium rané slovní zásoby dětí a osvojování sémantiky, méně pozornosti je pak věnováno rané gramatice dětských projevů. Vznikají i práce o vývoji pragmatické složky projevů. Experimentální výzkumy se věnují i fyziologii procesu jazykové akvizice a využívají mimo jiné i poznatky neurolingvistiky. Socio-pragmatické studie předkládají závěry o sociálních a kulturních determinantech vývoje řeči, charakteristických rysech jazyka orientovaného na dítě nebo třeba i bilingvismu. V české lingvistice se souvislejší proud zkoumání jazykové akvizice nevytvořil, práce vznikají spíše izolovaně (Saicová Římalová 2013, s. 14). I v této oblasti se potýkáme s absencí šířeji dostupného korpusu vhodného k výzkumu osvojování jazyka česky hovořícími dětmi.

4.2. Fyziologické předpoklady osvojování jazyka a fáze osvojování

Nativistické teorie pohlížejí na jazyk jako na produkt vznikající z vrozených dispozic člověka a předpokládají existenci *Language Acquisition Device*, jenž biologicky zajišťuje proces osvojení jazyka. Jde o univerzální „mentální program“, který je aktivován při kontaktu s konkrétním jazykem, jemuž je dítě vystaveno. S univerzálním mentálním programem je spojena i teorie univerzální gramatiky, která funguje na stejném principu. Tuto širokou problematiku spojenou s existencí vrozeného jazykového orgánu ponecháme v této práci stranou[12].

[11] K historii a teoretickým východiskům této disciplíny více Nebeská (1992), ESČ, s. 300–301, heslo: Osvojování jazyka dítětem a Průcha (2011).

[12] Další reference viz Nebeská (1992), ESČ, s. 300–301, heslo: Osvojování jazyka dítětem, Průcha

Osvojování jazyka je determinováno ale i vývojem sluchového aparátu a mluvního traktu. Akustický orgán je již dostatečně vyvinut okolo 6 měsíců po početí. Prenatální fáze osvojování jazyka tedy může začít již v tomto období. Nejedná se samozřejmě o osvojování v plném slova smyslu, ale plod již může vnímat zvuky a rozpoznávat rytmus a melodii řeči[13]. Schopnost zvuky produkovat je pak (kromě konkrétních funkcí mozku) fyziologicky ovlivněna anatomií vokálního traktu. Po narození je vokální trakt nemluvněte natolik odlišný od dospělého, že dítě čistě fyziologicky není schopno produkovat stejné zvuky jako dospělý. Roli hraje délka (jež je menší než u dospělého) a šířka vokálního traktu (jež je relativně širší v porovnání s jeho délkou). Hltan je kratší a vliv má i tvar ústní dutiny, která zatím postrádá zuby. Rezonanční dutiny vokálního traktu jsou tedy odlišné. Zhruba 6 měsíců po narození se tvar dětského vokálního traktu mění a začíná se podobat vokálnímu traktu dospělého. Přesně tato fyziologická změna ohraničuje období žvatlání (Stange 2009, s. 4).

V období napodobujícího žvatlání (přibližně v 6 až 8 měsících) dítě začíná vědomě imitovat zvuky[14]. Sekundárně se zapojuje i nápodoba na základě vizuálních vjemů, imitace artikulace, pohybů mluvidel. Dítě začíná spojovat konsonanty a vokály do slabik a pokouší se je opakovat. Postupně dochází k nápodobě na úrovni hlásek, melodie i rytmu mateřského jazyka. Funkce těchto projevů je převážně kontaktová. Mezi 10. a 12. měsícem lze pozorovat počátky pasivní slovní zásoby. Dochází k „porozumění“ verbálním stimulům a reakcím na ně. Od 12. měsíce začíná tzv. jednoslovné období, v němž dítě užívá jednotlivá „slova“ ve funkci komplexní výpovědi s pragmatickými funkcemi oznámení, otázky a žádosti. Na těchto funkcích se spolupodílejí i prozodické faktory. Slovnědruhově bývají tyto první výrazy přiřazovány ke kategorii substantiv, verb a onomatopoických interjekcí. Kolem 18. měsíce vývoj pokračuje fází dvojslovných vět a kombinováním prostředků (verbálních i neverbálních) z období předchozího. Slovní zásoba se rapidně zvyšuje a slova nabývají pojmenovávací funkci. Na přelomu druhého a třetího roku dochází k rozvoji komunikační řeči, dítě se již prostřednictvím řeči snaží dosahovat drobných cílů. Následně plynule navazuje období logických pojmů, kdy dítě z konkrétních jevů začíná abstrahovat obecné významy. V této fázi dochází ke složitým myšlenkovým operacím. Kolem tří a půl let věku dítěte začíná tzv. druhý věk otázek a řeč se intelektualizuje.

Řečový vývoj může být rozdělen i podle procesů, které v daném období převažují.

(2011). Generativní gramatika Noama Chomského.

[13] Experimentální výzkumy dokazují, že dítě po narození dokáže rozpoznat melodii řeči rodičů, a hudba je považována za element pozitivně ovlivňující vývoj plodu. Více viz Průcha 2011, s. 36–37.

[14] Následující informace o vývojových fázích čerpáme z Bytešníkové, 2012 a Průchy, 2011.

Prvním je období pragmatizace (do jednoho roku), následují období sémantizace (v průběhu prvního a druhého roku života), lexemizace (druhý až třetí rok života), gramatizace (třetí až čtvrtý rok) a období intelektualizace (po čtvrtém roce života). (Bytešníková 2012, s. 20)

4.3. Vliv okolí. Jazyk orientovaný na dítě

Z problematiky vlivu okolí na osvojování jazyka dítětem, které není samozřejmě jen na úrovni jazyka, vybíráme pouze téma, které se nám zdá pro naši práci relevantní, a to charakter jazyka orientovaného na dítě. Stěžejním argumentem zastánců nurture přístupu jsou výsledky experimentu, jež v roce 1992 provedla v Izraeli Ninio. „V analyzovaném korpusu 17 471 dětských výpovědí bylo zjištěno 97 % výpovědí takových, jež byly vysloveny předtím matkami.“ (Průcha 2011, s. 96)

Řeč orientovaná na dítě nebo také mateřština, mateřská řeč či rodičovská řeč vykazuje určitá specifika s cílem usnadnit dítěti porozumění a zefektivnit jazykový vývoj. Typické jsou:

1) specifické zvukové rysy: pomalejší tempo řeči, větší a výraznější pauzy, jasnější artikulace, vyšší posazení hlasu, zjednodušování forem

2) lexikální rysy: specifické lexikum omezené většinou na to, co je ve „světě“ dítěte důležité, deminutiva, kratší slova, časté opakování výrazů (objevuje se značná redundance)

3) syntaktické rysy: kratší výpovědi, parataxe

4) rysy vztahující se k diskurzu: opakování otázek, jež monitorují stavy a chování dítěte (Průcha 2011, s. 97)

Na efektivitě jazykového vývoje se silně podílí i záměrná pozornost samotného dítěte, tu musíme „jakožto kognitivní aktivitu podmiňující zpracování informace“ (Průcha 2011, s. 103) brát také v úvahu. Děti ji obvykle projevují mezi 9. a 12. měsícem věku.

V návaznosti na témata rodičovské řeči a záměrné pozornosti dítěte naznačuje zajímavé výsledky experiment provedený v roce 2011 na Marylandské univerzitě (Royster et al., 2011) s rodilými mluvčími angličtiny. Projekt, který byl součástí širšího výzkumu o vlivu jazyka rodičů na jazykovou akvizici, zkoumal, zda časté používání onomatopoií v jazyce orientovaném na dítě negativně ovlivňuje jeho pozdější jazykové výsledky a naopak, zda používání reálných slov pozdější jazykové výsledky podporuje. Ve výzkumu bylo reflektováno i množství druhů slov a délka výpovědi. V 7, 10 a 11 měsících života byly v laboratoři nahrány cca 15–20 minutové nestrukturované hry dětí a jejich matek s konkrétní danou sadou hraček. O cíli studie matky nebyly informovány. Ve 24 měsících pak děti absolvovaly testy zjišťující jazykovou percepci a produkci. Z experimentu autorky vyvozují, že využití zvukových efektů nijak nesnížilo pozdější schopnosti dítěte v oblasti

slovní zásoby. Frekvence zvukových efektů spíše pozitivně přispěla k jazykové produkci ve 24 měsících. Existuje korelace mezi užíváním zvukových efektů a pojmenováním. Matky, které používají hodně jeden prvek, používají hodně i druhý. To může odrážet pokusy matky získat pozornost dítěte. Oproti původním předpokladům využití onomatopoií nebylo asociováno s pomalejším jazykovým vývojem. To může být díky tomu, že matky jimi získávají/udržují pozornost dítěte a maximalizují potenciál učení se novým slovům.

4.4. Onomatopoia z případové studie jazykové akvizice českého dítěte

Teoretické práce věnující se jednoslovnému období tradičně zkoumají převážně formální stránku těchto výpovědí a sdílí předpoklad, že „[…] první slovní zásoba dítěte bývá složena především z citoslovcí, popř. citoslovcí a substantiv.“ (Saicová Římalová 2013, s. 88) Saicová Římalová toto formální určení prvků jednoslovného období považuje za zjednodušující a ve své studii klade důraz na (široce vymezený) význam.

Materiál (neverbálního vokálního, případně verbálního charakteru) ze studie Saicové Římalové (2013) nám může posloužit k získání představy o konkrétních projevech česky hovořícího dítěte. Z materiálu vybíráme pouze výpovědi, které jsou svou formou „shodné“ s (cílovými) onomatopoickými citoslovci. Výrazové prostředky tematicky řadíme do 4 kategorií a připojujeme i referenci ke klasifikaci MČ II (viz kapitola 2.2).

4.4.1. Pojmenování zvířat na základě zvuku, jež vydávají

Podle MČII: citoslovce napodobující zvuky vydávané živými původci, podskupina zvuky vydávané hlasovým ústrojím, a to zvířecím.

V ukončeném 12. měsíci se objevuje *af af* = *haf haf*, které označuje psa, popřípadě štěkot, ale slouží i jako pojmenování pro neznámá zvířata (např. žirafa), vyskytl se i případ, kdy dítě tento prostředek použilo i pro „neobvykle vypadající ženu“ (tamtéž, s. 50). Na konci 15. měsíce se repertoár těchto zvuků zvětšuje. *Af af* = *haf haf* zůstává ve stejné funkci; *č č č* = kočka; *chr chr* = prasátko; *bzzz* = moucha, vosa; *kvá kvá / ká ká* = žába; kombinovaný znak *tsss* + gesto rukou = had (tamtéž, s. 59). Po 18. měsíci je patrný nárůst prostředků hlavně v oblasti budoucích substantiv, dítě se pokouší o vyslovení slov cílových a pomalu roste i počet dvouslovných výpovědí. Nejčastější je stále *ha ha / haf haf*, pro psa už dítě začíná používat *pe haf haf*, *haf haf* již tedy slouží spíše pro zvířata, které dítě ještě neumí pojmenovat. Označování zvířat je i nadále pomocí vydávaných zvuků *č č č* / *čiči* (ale někdy i *má*, podle *mňau*) = kočka; *ga ga* = kačenka; *krá krá* = vrány; *í a a* (= í ha ha) = kůň, zebra; *koko* = slepice, později i kohout, kuře; *hop* = klokan (ne na základě zvuku, ale podle

typického pohybu) (tamtéž, s. 66).

4.4.2. Pojmenování předmětů na základě zvuku, jenž vydávají

Podle MČ II: citoslovce napodobující zvuky vydávané neživými původci, podkategorie zvuky vydávané při činnosti strojů, přístrojů a nástrojů.

Na konci 12. měsíce se vyskytuje *tak* nebo *tik* = hodiny; *f* nebo *f f* = větrák, větrník; *r r r* = motorka, případně *bzzz* = různé motory, resp. jejich zvuky; *grr* pro zvuk bagru i bagr sám (tamtéž, s. 50). Po 15. měsíci se repertoár dopravních prostředků, strojů a přístrojů zvětšuje. *Bəəə* / *fəəə* = letadlo; různé varianty zvuku motoru: *brrr* / *bəbəbəbə* / *frr* / *vrr* = traktor, auto, motorka; *vəəə* = vysavač; *fəəə* = větrník; *ty ta, ti ta* = hodiny (tamtéž, s. 60). V 18./19. měsíci dochází i v oblasti dopravních prostředků a strojů k odklonu od zvukové nápodoby a rozvíjí se konkrétní pojmenování. Zůstává *tita tita* = hodiny; *bəəə* = motorka; a konvencionalizované *blik blik* = znamená světlo. První pokusy o cílovou podobu můžeme najít u *bagə* = bagr; *pətətə* = počítač; *voa = volant*; konvencionalizované *au au* metonymicky znázorňuje sanitku, ale rozšířeně i policii (tamtéž, s. 67).

4.4.3. Pojmenování pohybu

Podle MČ II: podkategorie zvuky vydávané při pohybu živého původce a podkategorie zvuky vydávané při pohybu neživého původce, zvuky vydávané při nárazu a zvuky vydávané vodou, zvuky přírodních úkazů.

Na konci 12. měsíce *o pi o pe* / *o pi* = „houpat (se)“ (ve smyslu činnosti, chtění, ale dítě takto označuje i to, co se houpe). Můžeme sem přiřadit i *ts ts ts* / č č č = „čurat“ (což je obecně činnost spojená s vodou, může proto podle kontextu znamenat i záchod, nebo penis); *ba* = bác (dítě upadlo, nebo upadl nějaký předmět = tam se objevuje i *e*) (tamtéž, s. 50). V ukončeném 15. měsíci bylo možné pozorovat *hop / houpe / hope hope* = houpat se, ale i to, co se houpe houpačka, krmítko, větve, hřiště (místo, kde se houpeme); *hop* (= míček, tedy to, co skáče, ale i označení činnosti); *be / ba* = bác; *č č č / tf tf tf / tš tš tš* (nově i ve významu teče voda); *pff* + *gesto = prší*; *bli / blik* = blik (pro světlo); *be / ba* = bác (když něco spadne a nově i jen když je slyšet rána); *pepe* = bum bum; s pohybem souvisí též *ká ká* / *kšá kšá* = typický zvuk doprovázející pohyb odehnání hmyzu reprezentuje mouchu, vosu (tamtéž, s. 60–61). Po 18. měsíci označují změnu místa výrazy: *hop*; *bá* = bác (i ve významu něco spadlo dítěti do oka); *koli* / *koleli* = koulet; *bi ba* (bim bam) = kývat se (bití hodin, věci na provázku); *ke* (= kec, když dítě spadne); s pohyby souvisí i *ko ko / kop kop* = kopat nohama; *hop* = stačí, chci dolů, nebo nahoru; přírodní zvuky vyjadřuje *fí fí* = fouká vítr; *č č* = odněkud teče voda (tamtéž, s. 68).

4.4.4. Pojmenování činnosti

Podle MČ II: kategorie citoslovcí napodobujících zvuky vydávané živými původci, podkategorie zvuky vydávané při jídle.

V této kategorii můžeme nalézt převážně nápodobu konvenčních prvků jazyka cíleného na děti. V ukončeném 15. měsíci *ham* pojmenovává činnost, ale i dané potraviny. *Hai / haji / hadí* znamená ležet, ale i místo, kde se leží; *kuk* = dívat se, ale i překvapit, upoutat pozornost; *bf / baf* = překvapit, vylekat, upoutat pozornost (tamtéž, s. 60–61). V ukončeném 18. měsíci *ham* znamená kromě jezení, kojení i konkrétní potraviny, ale i denní jídla (např. oběd) i předměty související s jídlem, ale zde již začínají pokusy o nahrazování předmětů cílovými slovy; ze starších prostředků zůstává *hají* (i pro předměty, které normálně stojí, ale teď leží); *kuk* (tamtéž, s. 66–68).

4.5. Poznámky k široce pojatému významu zvukomalebných elementů

Jak jsme již naznačili v předcházející kapitole, význam verbálních prostředků jednoslovného období je širší než význam jejich cílové (dospělé) formy, kterou tradičně řadíme ke slovním druhům. Konkrétně u onomatopoických výrazů dochází k metonymickému přenesení významu. Znak pro zvuk vydávaný zvířetem či předmětem označuje i samotného původce (typicky zvíře nebo stroj), popř. činnost vykonávanou tímto původcem (tj. vydávání daného zvuku). V rámci metonymie dochází u jednoslovných výpovědí i k přenesení významu na základě synekdochy, kdy dítě užije označení jedné složky situace pro označení situace celé. Metaforické vztahy se objevují také u osob a předmětů, u nichž dítě pozoruje podobnost, např. *bába* pro vlastní babičku, ale i cizí starou paní (Saicová Římalová 2013, s. 53–54). Hlasy zvířat tedy slouží i jako budoucí substantiva, případně slovesa, individuální zvukové komplexy s onomatopoickými rysy (např. nápodoba zvuku strojů) se cílovým slovům nikterak nepodobají, slouží však k označení původce zvuku, případně činnosti. První dětská slova zastupují celé věty nejčastěji s cílem vyjádřit vůli nebo cit.

U onomatopoických výrazů s širším významem můžeme pozorovat zárodky gramatických funkcí. Na konci 17. měsíce se u zkoumaného dítěte objevuje cílový tvar plurálu u neonomatopoických výrazů (*papy* = paty). „Kačenka“, gumová hračka, se objevuje ve formě *gaga* a *gage* pokaždé v jiném kontextu, *gage* spíš jako žádost, aby ji dostalo (v cílové formě tedy akuzativ), *gaga* spíše nominativní (tam je kačenka). Typické jsou široké gramatické významy jednoslovného prostředku (na konci 18. měsíce autorka pozoruje pro *hatí* = hačí výskyt ve funkci indikativu, nebo imperativu). (Saicová Římalová 2013, s. 101)

Tyto jednotky se mohou vyskytovat v kombinaci s negací (*af af ... néni*). Již od 14. měsíce se objevuje synonymie, matka říká: *to je mňau mňau*, dítě reaguje *tš tš (= či či).* Častým prostředkem je reduplikace na úrovni hlásek slabik i stejné formy – pro lepší porozumění dospělého.

Na závěr této kapitoly naznačíme ještě jazykové schopnosti dítěte z případové studie ve 2 letech. Je schopno produkce souřadných i podřadných souvětí, ovlivňuje volbu témat, cca 10 minut je schopno udržet rozhovor o jednom tématu, běžně se setkává s písněmi, říkadly, dětskými verši, jednoduššími pohádkami a vyprávěními, jejich části si i osvojilo. Od 26. měsíce dochází k rozvoji minulého času *(hope bá* = houpe + bác referuje o tom, že na hřišti spadlo z houpačky). Ve 3 letech je dítě již suverénním mluvčím. Používá složitější souvětí, skloňuje (i když s chybami), časuje, derivuje, užívá prefixy a předložky.

4.6. Shrnutí funkce zvukomalebných prostředků v osvojování řeči

Nejranější projevy jsou ontogeneticky spjaté s tady a teď. Zásadní pro vývoj dítěte je imitace, která je obecně součástí kognitivního vývoje dětí. Imitaci můžeme pozorovat v rovině fyzické (napodobují se celé činnosti) i zvukové. Hlavní motivací dítěte je komunikace, na počátku není repertoár prostředků velký a nápodoba zvuku má za cíl upozornit komunikačního partnera na daný zvuk, pokus o nápodobu zvuku může být ekvivalentem otázky: *Co to je?* Na základě „Marylandského experimentu“ se navíc zdá, že vyšší výskyt zvukových efektů v jazykovém inputu spíše k jazykovému rozvoji přispívají, díky tomu, že podporují záměrnou pozornost dítěte.

Onomatopoické prostředky v jednoslovném období mají mnohem širší význam, než cílové výrazy stejné formy. Objevují se tedy u nich i zárodky gramatických kategorií jako u cílových podstatných jmen a sloves. Již od 14. měsíce je dítě schopno synonymie některých jednoslovných prostředků. Na tvorbě prvních výrazů se často spolupodílí reduplikace na úrovni hlásek, slabik i celé slovní formy.

5. Onomatopoia v české dětské literatuře

5.1. Dětská literatura

Literatura pro děti a mládež (nebo též dětská literatura, literatura pro mládež) „zahrnuje tvorbu záměrně jim věnovanou a texty, které děti a mládež přijímají jako svou četbu.“ (Čeňková 2006, s. 12) Tato literatura má svá specifika a reaguje především na potřeby (a ontogenetický vývoj) svého cílového uživatele. Setkáváme se s rozlišením dětské literatury podle věku dítěte.

V předčtenářské fázi se rozděluje (Kopál, 1970):

1) mladší předškolní věk (1–3 roky)
2) starší předškolní věk (3–6 let)

Pro čtenářskou fázi se potom operuje s kategoriemi:

1) mladší školní věk (6–10 let)
2) starší školní věk (11–15 let)

V moderních reflexích dětské literatury se objevuje i literatura pro „mladé dospělé“, jež posunuje rozmezí literatury pro děti a mládež (v celé šíři žánrů) až k hranici 18 let (Čeňková 2012, s. 8).

Časté je i rozdělení dětské literatury podle žánrů. V literatuře pro nejmenší se nejdříve můžeme setkat s říkadlem. Existují říkadla elementární, jako doprovod pohybových her, různé „škádlivky“, „oblamovačky“ (pro zlepšení výslovnosti) a rozpočitadla (před hrou). Sofistikovanější jsou hádanky (pro bystření důvtipu, ale i pro rozvoj porozumění různorodým kontextům). Vyskytuje se i žánr pohádky (lidové i umělé), jenž prochází celým obdobím výše zmíněných etap čtenářství. Podle typu se dělí na zvířecí, kouzelné, anekdotické. V nejnižším věku převládají ty zvířecí, v kterých se uplatňují alegorické postupy, ale vyskytují se i pohádky tzv. pěstounské, které obsahují kladný či záporný příklad (např. O Smolíčkovi, O Budulínkovi, O Červené karkulce ad.) nebo pohádky tzv. řetězové, bezesporu s didaktickou funkcí (pro rozvoj paměti a jazykového vyjadřování). V literatuře pro nejmenší se objevuje i text (ve formě veršové i prozaické) určený primárně jako doprovod obrazových knih. v neposlední řadě můžeme nalézt i literaturu poznávací.

Nejranější dětská literatura se vyskytuje v podobě obrazových knih bez textu (pro ty úplně nejmenší), jež vybízejí k vyprávění příběhu, nebo s textem, v nichž stále dominuje složka obrazová, ale slovo je již inspirátorem námětu i kompozice. Obrazové knihy bez textu i s textem mohou být ve formě leporela, jednotlivých listů v přebalu, na kartách, kostkách,

mohou vytvářet panoramatické knížky. Dalším typem jsou hravě didaktické knihy, které primárně podněcují ke hře, jde o různé skládačky pro zlepšení motoriky či poznávání. U těchto knih je obrázek také v převaze, text je pouze instruktážní. Dále vydělujeme knihy ilustrované, v nichž převažuje text a v nichž obrázky pouze děj doprovázejí. v neposlední řadě mohou být i dětské knihy, jež různě syntetizují umělecké druhy (např. s notovým hudebním zápisem, s plakátem ad.). (Gebhartová 1987, s. 19–27)

Mezi nejdůležitější výrazové prostředky této literatury patří rytmus. Literatura tak odráží fakt, že mimojazykové i jazykové činnosti malých dětí mají od počátku tendenci k rytmičnosti, rytmus provází hry a řídí dětský pohyb. Uplatňují se i časté rýmové shody, rým podporuje mimo jiné osvojování lexika. Hlásková instrumentace, založená na opakování hlásek a hláskových skupin, nebo i opakování morfémů, popř. celých lexikálních jednotek, má jednak didaktickou funkci (zábavné trénování obtížněji vyslovitelných skupin), ale také hraje roli rytmického činitele, podporuje porozumění významové stránce verše a otevírá dítěti prostor k porozumění základní zákonitosti označování. K těmto specifickým vyjadřovacím prostředkům dětské literatury se přidává i využití grafické komiky, dochází k porušování pravopisných norem, objevuje se hra s různými typy písma, kaligramy. (Nezkusil 1979, s. 62–69)

5.2. Onomatopoické výrazy v české dětské literatuře

5.2.1. Charakter zkoumaného materiálu

Při sestavování korpusu české literatury pro děti a mládež jsme se zaměřili pouze na fázi „předčtenářskou“ a etapu mladšího předškolního věku, tedy literaturu věnovanou těm nejmenším od 1 do 3 let (včetně), u níž předpokládáme nejvyšší výskyt zvukomalebných výrazů. Získaný materiál onomatopoických slov poslouží ke zhodnocení korespondence vyjadřovacích prostředků takto malých dětí s literaturou jim určenou. V práci tedy porovnáváme onomatopoické výrazy vybrané z případové studie osvojování jazyka česky hovořícím dítětem (v kapitole 4.4) s materiálem nalezeným v našem vzorku dětské literatury. V následujících podkapitolách srovnáváme jejich sémantický význam, některé jejich gramatické aspekty a vybrané komunikační situace, v nichž se vyskytují.

Materiál byl sbírán manuálně z osmdesáti knih (konkrétní tituly uvádíme v kapitole 8) spadajících do kategorie „vhodné pro nejmenší děti“. Všechny knihy byly s textem (od jednoslovných popisků až po relativně obsáhlé prozaické či veršované texty). Většina z nich byla označena i konkrétním doporučením o vhodnosti pro děti od 1 roku, od 2 let

a od 3 let. Excerpované knihy nezahrnují ani časopisy ani s onomatopoii spojovanou oblast komiksu pro děti, jenž se v námi vymezeném období příliš nevyskytuje. Dětský komiks v literatuře pro starší děti by si jako druhá oblast s onomatopoii tradičně spojovaná, zasloužil vlastní výzkum.

V našem vzorku se objevily různorodé typy a žánry knih, jež korespondují s teoretickými poznatky představenými výše. Do 1 roku převažovaly knihy jako hračka (například obrazové knihy určené do vany, s přiloženými chrastítky ad.), případně obrazová skládací leporela většinou s jednoslovným popiskem. Od 1 roku převažovaly obrazové knihy s minimem textu, často ve formě leporela (převážně pro zvyšování slovní zásoby dětí, uveden je tedy obrázek a pojmenování dané věci), objevují se v nich praktické úkoly pro zlepšování motoriky (různá otevíratelná okénka a pohyblivé součásti knih, reliéfní obrázky). Příběhy jsou jednoduché (často veršované, se sdruženým jednoduchým rýmem, tematika je zvířecí, případně reflektuje přírodní cykly a aktivity, jež dítě samo zná). Velké místo mají (často veršovaná) elementární říkadla ideálně jako doprovod fyzické akce. Od 2 let se ustupuje od podoby knih jako hraček, funkce pro zlepšování motoriky však zůstávají. Populární jsou stále obrazová leporela, nejen s jednotlivými slovy, ale už s propracovanějšími zvířecími příběhy a s pohádkami. Knihy aktivně stimulují jazykovou percepci i recepci, časté jsou kontrolní otázky, které vybízejí dítě k pojmenování daného jevu, nebo naopak k jeho ukázání. Úkoly inspirují i ke zpětnému převyprávění příběhu. Populární jsou stále říkadla (přidávají se pořekadla, jež reflektují různé oblasti, jimiž je dítě obklopeno) a poesie, v níž převažuje rytmus a hra se slovy, ideálně pro doprovázení fyzickou akcí. Od 3 let se již objevují ve všech zmiňovaných žánrech delší texty a propracovanější příběhy, hádanky, říkadla (hlavně pro zábavné procvičování výslovnosti), lidové a autorské pohádky ad. Objevují se i syntetické typy (s notovými osnovami, zvukové knížky ad.). Důraz je kladen na potřeby, jež děti v tomto období mají (o fázi intelektualizace okrajově viz kapitola 4.2 a o jazykových schopnostech ve 3 letech viz kapitola 4.5). Objevují se opět praktické úkoly pro pojmenování konkrétních jevů, ale i jejich kontextů. Narazili jsme i na první historickou knihu, resp. *Pohádku o Janu Amosu Komenském* (Seifertová, 2014). V této knize jsme zaznamenali i výskyt nonsensu (*žížaly chrochtají* ad.), (nejen) v tomto období v literatuře převažuje humor a hravost.

Můžeme se dále pokusit odhadnout výskyt zvukomalebných citoslovcí v literatuře jednotlivých věkových skupin. Výsledky nebudou přesné v rámci toho, že informace o doporučeném věku nejsou uvedeny na všech knihách, u některých knih jsme tedy vhodnost odhadovali na základě obsahu a „náročnosti“. Nejvíce jsme jich objevili v knihách od 2 let. Do 2 let leporela slouží spíše jako slovníky, jež pomáhají rozvíjet slovní zásobu, tam

onomatopoické výrazy své místo nemají, pokud se vyskytují, převažují hlavně v oblasti zvuků zvířat a pojmenování činnosti. Od 3 let pak literatura stylovým výběrem svých prostředků začíná připomínat spisovnou literaturu pro dospělé. Zařazení onomatopoických výrazů do literatury pro nejmenší může být ovlivněno různými faktory. Jedním z nich může být výše zmíněná snaha o edukaci v oblasti slovní zásoby. Výskyt onomatopoií může být ovlivněn i určitou „oficialitou“ psaných projevů, jež se svým charakterem odlišují od projevů mluvených. Pokud bychom mluvený jazyk zaměřený na dítě zkoumali více, nalezli bychom pravděpodobně více dokladů, avšak i v jazyce mluveném dospělý s rostoucí slovní zásobou dítěte pomalu užívání interjekcí omezuje „až se citoslovečné výrazy vytratí z jejich řeči téměř docela“. (Kleňhová 2010: 114) Na základě experimentu Marylandské univerzity (viz kapitola 4.3) odhadujeme, že by zařazení onomatopoických slov do dětské literatury mohly negativně ovlivnit i obavy o následný korektní vývoj jazyka. „Marylandský experiment“ však oproti původním očekáváním negativní roli onomatopoií v jazykovém vývoji nepotvrdil, naopak spíše prokázal, že jejich vyšší výskyt v jazykovém inputu podporuje koncentraci dítěte a zvyšuje zájem o nově nabývanou slovní zásobu.

5.2.2. Onomatopoické výrazy vyexcerpované z dětské literatury

Na základě kategorií, jež jsme již dříve zavedli v kapitole 4.4, představujeme konkrétní zvukomalebné prostředky, které jsme získali z výše popsaného vzorku dětské literatury. Přidáváme kategorii jazykových prostředků od zvukomalebných citoslovcí odvozených, nejčastěji ve formě verb, případně substantiv.

5.2.2.1. **Zvuky, jež vydávají zvířata**

Podle MČ II: citoslovce napodobující zvuky vydávané živými původci, podskupina zvuky vydávané hlasovým ústrojím, a to zvířecím.

V literatuře vhodné pro děti od 1 roku se objevují: *Búúú! Ko, ko, ko, kodák! Bééé! Haf! Mňau! Ky, kyrykỳ! Ga, ga! Hu, hu, hu! Í, ha, há! Í Á, Í Á! Mééé! Uááá! Chro, chro! Kykyrykỳ. Píp, píp! Uáááááá!* (lev); *Chňap!* (Tak dělá krokodýl, jde spíše o pojmenování činnosti pro něj typické.) Tyto prostředky se převážně objevují v leporelech, jež děti seznamují se zvířaty v zoo nebo zvířaty domácími. Téměř vždy se vyskytují zároveň s obligátním obrázkem, se substantivním pojmenováním zvířete a někdy i s uvedením verba, které označuje vydávání zvuku zvířetem (tedy *pes štěká haf haf*). Neobjevuje se homonymie prostředků (např. *haf* pro různá zvířata) ani metonymické použití zvuku, jež zvíře vydává, pro pojmenování zvířete samotného. Hlavním záměrem je zvýšit slovní zásobu dítěte.

Obrázek 1 – Miler, 2010.

Od 2 let se vyskytuje *húúú, húúú* (sova)*; kykyrykýýý; ko-ko-ko* nebo *kokodák, kokodááák; kykyryký, kykyryký; méééé; kač kač* nebo *kač-kač-kač; ga-ga-ga; mňau; í-áááá nebo Í-Á; bééé; iha-háá; haf-haf* nebo *hafy-haf nebo hafy haf*; *chro-chro; múúú;* pro různé druhy ptáků: *čirik, čirik*; *pí pí pí* nebo *píp píp*; *ťuk ťuk, ťuk ťuk ťuk* (ne jak „mluví“, ale podle zvuku činnosti, kterou datel vykonává); *klapy, klap* (čáp, též podle zvuku typické činnosti); *fiú, fiú; típ, típ, típ*; *hůů, hůů* (výr)*; bé, bé, bé*; *bzzz, bzzz; ssss, ssss*. Případně onomatopoia určená pro kontakt se zvířaty: *čičičí; hyjé hyjé*.

Tato onomatopoia pojmenovávají zvuk, který zvíře vydává a který funguje jako zástupná řeč při reakci daného zvířete na nastalou situaci. Jako příklad uvádíme Obrázek 2, koník na otázku reaguje výrazem „*Ihahá!*“, jehož význam můžeme interpretovat jako pouhé vydání typického koňského zvuku, anebo jako zástupné vyjádření pro nelibost, případně: „*Nechte mě být*!“

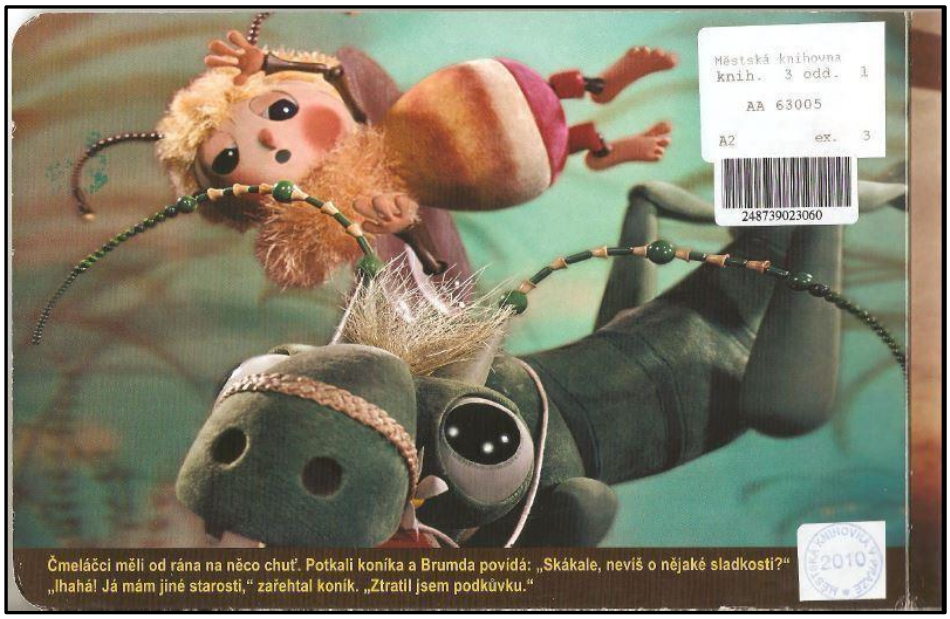

Obrázek 2 – Kahoun et al., 2010.

Od 3 let se „zvířecí onomatopoia“ vyskytují již méně často, jejich funkce mohou být

již trochu náročnější. *Káč káč, volá kačena*; *čimčararará; „Krá, krá“; „Haf, haf“ nebo HAF HAF; Hůhůhůů (sova); GA GA GA; MÉÉÉÉÉ; BŮŮ; VRKŮ VRKŮ; hudry, hudry* (drak). Primárně se stále vyskytují jako „zvířecí mluva“, pro zdůraznění tohoto významu se často objevují i uvozovky (viz Obrázek 3), které zaznamenáváme i výše v soupisu onomatopoií.

Obrázek 3 – Tetourová et al., 2001.

5.2.2.2. **Předměty, jež vydávají zvuky**

Podle MČ II: citoslovce napodobující zvuky vydávané neživými původci, podkategorie zvuky vydávané při činnosti strojů, přístrojů a nástrojů.

V našem vzorku jsme v této kategorii příliš materiálu nenalezli. V knihách doporučovaných od 1 roku jich bylo nejvíce pouze v leporelu cíleném právě na zvuky předmětů, *Krtek a zvuky kolem nás*, (Miler 2014a) s uvedeným cílovým substantivem předmětu a obrázkem. *Brm, brm* nebo *túúú* nebo *tú, tú* (autíčko); *drn, drn, drn* (motorka); *tramtadadáááááá* (trumpeta); *cililink, cililink* (zvoneček); *řízy, řízy, řízy* (pila); *bumtarata* (bubínek); *buch, buch, buch* (kladivo); *crr, crr, crr* (telefon); *šššššš hůůůůůů* nebo *hú, hú* (mašinka); *ťik ťak*, *tik ťak* (budík).

Tyto jednotky pojmenovávají zvuky, které dané předměty vydávají nebo se ozývají při jejich používání. Zvukomalebná citoslovce pravděpodobně podporují záměrnou koncentraci při osvojování substantivní podoby daného předmětu (viz „Marylandský experiment“ v kapitole 4.3). Důvodem pro relativně nízký počet těchto výrazů může být značně individuální repertoár předmětů, jež dítě obklopují, ale i variabilita konkrétních zvuků, které dané předměty vydávají. I v případové studii osvojování jazyka česky hovořícího dítěte (Saicová Římalová 2013) bylo zmíněno, že poměrně brzy u dítěte dochází ke snaze osvojit si cílové slovo, k metonymické záměně onomatopoia za daný předmět v literatuře tedy téměř nedochází. Narážíme pouze na lexikalizované zvukomalebné citoslovce z oblasti dopravních

prostředků, reprezentanty zvuku hodin/budíku, zvonku a některých nástrojů.

Obrázek 4 – Miler, 2014a.

V literatuře pro děti od 2 let nalézáme shodné výrazy i funkce. T*úúú túúú* (auto); *fidli fidli* (na housle); *bum bum* (na bubínek); *cinky linky* nebo *cinklylinky* (zvoní zvonky rým); *bum* (hlasitý zvuk); *cvaky cvak* (kleště); *řízy, řízy, říz* (doprovází pilu). Některé mohou být interpretovány jako zvuk předmětu nebo jako pojmenování činnosti, viz Obrázek 5, kde *řízy, řízy, řízy, říz* může znamenat i aktivitu („řežu“).

Obrázek 5 – Dudek, 1999.

V literatuře nad 3 roky jsme na tyto prostředky narazili výjimečně: *tydli fidly* (housle); *bumtarata* (na buben nebo činely); *Prásk!* (z pušek); *Bum!* (burácela děla); *Břink! Třesk!* (rachotila brnění). Výše uvedené výrazy *Prásk!*; *Bum!; Břink! Třesk!* mohou být interpretovány i jako pojmenování pohybu (zvuky, které doprovázejí náraz). Domníváme se, že v literatuře od 3 let, kde jsou již ojedinělá, mohou mít zvukomalebná citoslovce funkci zábavnou a pomáhat během četby těžších textů (např. v *Pohádce o Janu Amosovi Komenském*) udržet koncentraci. *Prásk! Střílelo se z pušek. Burácela děla. Bum! Břink!*

Třesk! Rachotila brnění. (Seifertová, 2014)

5.2.2.3. **Pojmenování pohybu**

Podle MČ II: podkategorie zvuky vydávané při pohybu živého původce a podkategorie zvuky vydávané při pohybu neživého původce, zvuky vydávané při nárazu a zvuky vydávané vodou, zvuky přírodních úkazů.

V literatuře od 1 roku jsme zaznamenali: *hop* (vyskočit do okna); *kap, kapy, kap* (déšť); *fíií, fíií* (vítr); *žbluňk; cáky, cák* (voda). Často ve spojení s verbem dělat, například *déšť dělá kap, kapy, kap*.

V kategorii pro děti od 2 let jsme nalezli: *bumtarata* (na vrata); *ťuky-ťuk* nebo *ťuky ťuky ťuk* (na dveře); *klepy klep* (na dveře); *paci, pacičky* (tleskání); *houpy houpy* nebo *houpy hou; hop* nebo *hop hop* (skákat) nebo *hopky, hopky* (spíše horizontální skákavý pohyb) nebo *udělat hop* (vyskočit) nebo *hopsa* nebo *hopsasa* (natřásání) nebo *hopla!*; *hup* nebo *hupky* (spíše dolů) nebo *hop, hupi* (zajíc stříhal ušima); *dup* nebo *dupky* (dupání při pohybu); *a teď cupy, cup* (jdeme); *trrr* (rychle hrabat); *žbluňky* (spadnout do vody)*; kuk* (náhle se objevit); *šup* (rychlý pohyb dávání něčeho někam nebo pohybování se někam); *bác* nebo *udělat bác* nebo *bááác!* (spadnutí); *prásk* (výbuch); *šššššc* (zvuk doprovázející odhánění kočky); *bum!* (náraz); *kap kap kap* (voda).

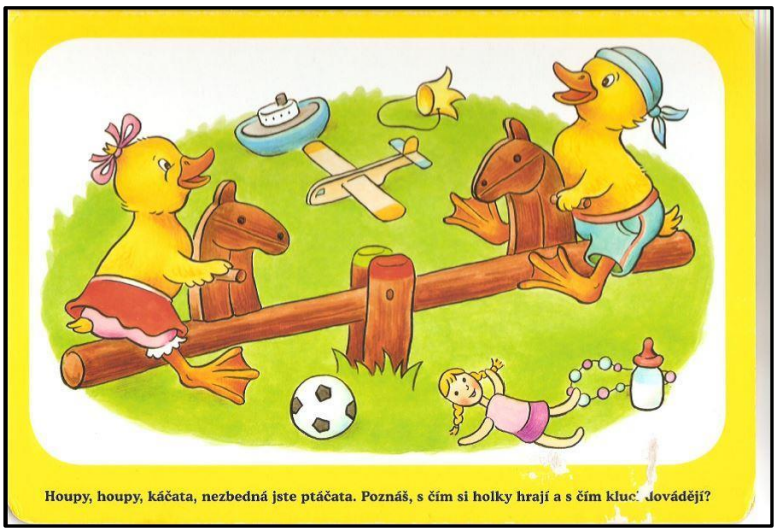

Obrázek 6 – Balcarová, 2009.

V literatuře pro děti nad 3 roky se vyskytlo: *bác ho*; *hopla* (skočte!); *ťuk, ťuk* (voda ťuká na střechu); *hú* (zahučel vítr); *hop* (jablko vyskočí z dlaně nebo žabáci z tůně a do tůně); *Bum!* (naráží do sebe); *dupy dupy* nebo *dupy dup*; *klapy klapy* nebo *klapy klap* (vydávají nohy).

Obrázek 7 – Švejdová, 2010.

V literatuře pro děti od 2 let a pro děti od 3 let se objevují shodné prostředky. v literatuře od 3 let jich jen opět můžeme nalézt méně. Ani v této kategorii nedochází k metonymickému rozšíření významu jako v nejranější dětské řeči (například *houpy houpy* neznamená i houpačku nebo hřiště, ale pouze pojmenovává zvuk, jenž pohyb houpačky evokuje). Výrazy v této kategorii lze dále sémanticky rozčlenit podle toho, jaká část těla je do pohybu zapojena (ruce, nohy, případně celé tělo), o jaký typ pohybu jde (vertikální, nebo horizontální). Obrázek 7 představuje *dupy, dupy, dup,* které implikuje údery nohou směrem k ovečce, *cupy, cupy, cup* pak spíše couvání), specifickou skupinou jsou zvuky přírodních úkazů (v našem materiálu reprezentované *Hú, zahučel divoký vítr (*Petiška et al., 2012). Uplatňuje se často rytmizace, jež je s pohybem geneticky spjata, pohyby samy o sobě zvuk často i vydávají (viz kapitola 3.2.1.2). Tyto prostředky i nepřímo k samotnému pohybu, který se spolupodílí na rozvoji dítěte, vybízejí. Případně realizovaný pohyb komentují. *Houpy houpy* (Obrázek 6) tedy může být interpretováno jako doprovodné říkankové popisování toho, co kačenky dělají, nebo může vybízet ještě k dalšímu houpání. S rytmizací souvisí i lingvistická strategie – reduplikace, přímá nápodoba rytmu, která se v této kategorii vyskytuje relativně často. Tzv. semi-sufixy (více viz kapitola 3.2.3) se dále podílejí na specifikaci charakteru pohybu, např. rozdíl mezi *hop hop* a *hopky hopky*, semi-sufix **–ky** může navozovat větší rozvernost a hravost a zároveň oproti *hop hop* i neurčité množství opakování *hopků*. Ke gramatickému významu více viz kapitola 5.2.4.

5.2.2.4. **Zvuky doprovázející činnosti**

Podle MČ II: kategorie citoslovcí napodobujících zvuky vydávané živými původci, podkategorie zvuky vydávané při jídle.

V literatuře pro děti od 1 roku jsme nalezli pouhé jedno *mňam.* Pro děti od 2 let pak

hají hají (spát); *kuk* (podívat se) nebo *kuk tě, kuk* (objevit se, překvapit); *búúú, búúú, búúú* (brečet); *pšššt* nebo *pst* nebo *pšš pšš*; *ham* nebo *hamham* i *ham ham* (jíst i chci jíst); *mňam* (pochutnávat si); *chramst* (rychlé a náhlé spolknutí); *chrupy chrup* (kousání); *šušky šušky* (šuškat, potichu mluvit); *čáry máry fuk* (kouzlit, čarodějnická formule); *piky piky* (pikolovat); *fuk* (foukat). „*Uhmm, to je dobrota*," pochutnává si včelí medvídek na zmrzlině.

V literatuře od 3 let se vyskytuje: *ňam ňam*; *pšik* (kýchat); *cha, chááá!* (zvuk při smíchu, nebo emocionální citoslovce).

V jazyce dítěte mají prvky této kategorie funkci jednoduchého pojmenování komplexních činností i širšího okruhu předmětů a aktivit s danou činností spojených. Tato funkce se odráží i v literatuře pro nejmenší děti. Například u *ham* jsme narazili na trochu užší význam než v kapitole 4.4.4 (*ham* zde již neznamená konkrétní potraviny), ale stále pojmenovává celou řadu konkrétních fyziologických úkonů s jídlem spojených (tedy podávání potravy, kousání, polykání). Zvukem se doprovázejí často i další fyziologické projevy, jež vydává tělo, např. *fuk* (foukání, oddychování); *pšik* (kýchání); *šušky šušky* (doprovází audio projevy); *kuk* (doprovází vizuální vjemy). Pro tuto kategorii je příznačná určitá korespondence jednotlivých fonémů (resp. fonestémů) s fyzickými projevy[15] (např. *f* pro aktivity spojené s dechem, foukání, nazály pro činnosti spojené s ústy). Stejně jako v kategorii předcházející můžeme pozorovat rytmizaci a reduplikaci. Semi-sufix **–y**, navozuje dojem neurčitého plurálu daných prvků (*šušky šušky*). Stejně jako prostředky předchozí kategorie mohou být nahrazeny verbem s konkrétní gramatickou platností reflektující danou situaci. *Chrupy, chrup* (viz Obrázek 8) může být v daném kontextu nahrazeno například přechodníkem (*Mlsná koza chroupajíc objeví se natošup.*) nebo indikativem prézentu (*Mlsná koza, která chroupe, se objeví natošup.*)

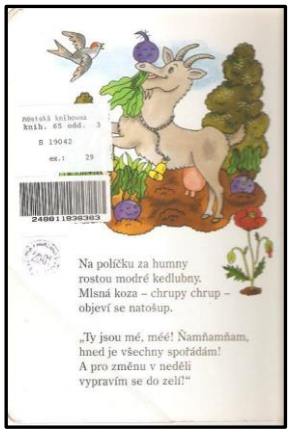

Obrázek 8 – Tetourová et al., 2001.

[15] Více viz Fidler, 2014.

5.2.2.5. **Výrazy od zvukomalebných citoslovcí odvozené**

Ve vzorku jsme nalezli velké množství výrazů, jež mají formu verbální případně substantivní a jež jsou od onomatopoií odvozena. Uvádíme prvky, od nichž jsme byli zpětně schopni, na základě jazykové zkušenosti rodilého mluvčího, utvořit citoslovce.

V literatuře doporučované od 1 roku jsme nalezli hlavně verba utvořená na základě zvířecích zvuků: *kváká*; *bučí; kdáká; bečí; mňouká; kokrhá; mečí; chrochtá*; pohybová *hupsnout, hopkat*. Substantivum jsme nalezli pouze jedno, a to *hafan*, jenž podle SSJČ označuje psa, zvláště velkého a silného. Při procesu odvození získalo tedy augmentativní rysy.

V literatuře od 2 let se již slovesa vyskytují v různých gramatických podobách: *hýkat; zamečet; pištět; bzučet; zakokrhat; zapípat; pípla; bzikla, bzučí.* V kategorii předměty, jež vydávají zvuk, jsme postřehli pouze spojení *zvonek zacinká* nebo *klinká*. Slovesa odvozená od pohybových onomatopoií se vyskytují například ve spojeních *ťukat* (na dveře); *ťuknout* se do *hlavy*; *cvrnkat kuličky; hopsat; houpat; dupla tam a dupla sem; mrsknout ocasem; trkat*, ale i *potrkat; bzučet pryč (A kluci bzučeli pryč. (*Kahoun et al., 2011*); frčet* (rychle se pohybovat); *bouch* (=bouchnul); *břinknout*; *vítr fičí, drnká; bouřka dupe do záhonu.* Mezi ta, která jsou odvozená od „činnostních onomatopoií“, můžeme zařadit: *vyfoukl; kuckat; prskat; cucat; nakukovat; vrnět; chrnět.* Narazili jsme dále na nominální výrazy *funění; dupání*; *vrzání*; *praskání*.

V literatuře od 3 let jsme zaznamenali širší a různorodější pojmenování vydávání zvuků zvířaty. *Zakvákat; zapípat; mňouká; houká* (sova)*; vrká* (holub)*; cvrká* (cvrček)*; kvákat* (žába)*; krákat* (vrána)*; bručí* (medvěd)*; bzučí* (čmelák)*; kvičí* (prase)*; syčí* (zmije)*; cukruje* (hrdlička)*; hudruje* (krocan).

Ze zvuků předmětů můžeme uvést jen: *vlak houká*, *zvonek cinká.* I u výrazů odvozených od pohybových interjekcí se v různých dílech setkáváme se synonymickými pojmenováními, například *voda stříká* (viz Obrázek 9)*, zurčí, bublá, šumí;* fujavice *fučí* nebo *skučí;* pohyb reprezentuje i pojmenování *mrská ocasem. Od* onomatopoií činnosti byly odvozeny *vykukovat, funět, chechtat se, juknout.* Nominativní jsme nalezli pouze *ťukání.*

Obrázek 9 – Brukner, 2010.

Tyto prostředky přejímají zcela chování svého slovního druhu. U substantiv jsme kvůli malému výskytu narazili pouze na nominativ singuláru. Verba se v našem vzorku vyskytovala nejčastěji v indikativu prézentu (nejčastěji ve 3. osobě singuláru a plurálu *voda stříká, žáby kvákají*), infinitivní forma se vyskytovala v kombinaci s modálními a fázovými slovesy, od 2 let i v préteritu (*bzikla, dupla tam a dupla sem*) i futuru perfektivní formy (*zvonek zacinká*). Rozlišit lze i imperfektivní a perfektivní aspekt (*trkat*, ale i *potrkat).* Jejich relativně vysoký výskyt můžeme opět připsat snaze rozšiřovat slovní zásobu i gramatické schopnosti na základě již známých prostředků.

5.2.3. Shrnutí výskytu a významu onomatopoických výrazů

Onomatopoické výrazy excerpované z knih pro nejmenší děti jsou již formálně citoslovci zvukomalebnými, případně od nich odvozenými slovesy a substantivy.

Ve skupině „zvířecích zvuků“ jsou v dětské literatuře striktně odděleny jazykové výrazy pro konkrétní pojmenování zvířat i činností vydávání zvuku (tedy cílová konkrétní substantiva a verba), pravděpodobně s cílem zvyšovat „čtenáři“ slovní zásobu. Dochází k personifikaci zvířat, zvuky, které vydávají, tak slouží jako reprezentanti jejich řeči. Onomatopoia se objevují jako zástupná řeč pro promluvu, reakci daného zvířete na nastalou situaci, často i s uvozovkami.

Pro kategorii „předměty, jež vydávají zvuky“ jsme v našem vzorku příliš dokladů nenalezli. Důvodem může být značně individuální repertoár předmětů, jež dítě obklopují, a závislost na konkrétní situaci, na konkrétním zvuku, jež se dítě snaží na základě své přirozené schopnosti imitace bezprostředně napodobovat. K metonymické náhradě zvuku za daný předmět v literatuře téměř nedochází, roli pravděpodobně hraje i snaha dítěte co

nejrychleji si osvojit cílovou substantivní formu předmětu. Tato onomatopoia se také mohou podílet na zvyšování záměrné koncentrace.

Pro oblast zvukomalebných citoslovcí, jež pojmenovávají pohyb, je typické spíše napodobování rytmu, jež pohyb doprovází, uplatňuje se tedy u nich často reduplikace. Tato kategorie je spojena s činností, akcí, tedy funkcí, jež ze slovních druhů primárně zastávají verba, u těchto výrazů můžeme nejvíce pozorovat analogické „gramatické významy“.

Zvuky, které doprovázejí činnost, většinou i v literatuře reprezentují širší okruh aktivit s danou činností spojených. Doprovázejí fyziologické, vizuální i audio projevy lidí. Stejně jako v kategorii předcházející můžeme pozorovat rytmizaci, reduplikaci a výskyt semi-sufixů.

Výrazové prostředky (hlavně slovesa) od zvukomalebných citoslovcí odvozená se v literatuře pro nejmenší vyskytují relativně často. Tyto prostředky přejímají zcela chování svého slovního druhu. Jejich relativně vysoký výskyt můžeme opět připsat snaze rozšiřovat slovní zásobu i gramatické schopnosti na základě již známých prostředků.

5.2.4. Shrnutí gramatických aspektů onomatopoických prostředků

V kapitole 4.5 jsme u onomatopoických výrazů v dětské řeči mohli pozorovat zárodky gramatických funkcí (například zmíněné *gaga* x akuzativní *gage*). V excerpovaném materiálu tyto jevy nepozorujeme. Zvukomalebné prostředky jsou v kategorii citoslovcí, tedy slov primárně nesklonných. Odvozená verba a substantiva mají tradiční kategorie, jež u nich můžeme vydělit.

U odvozených sloves můžeme ve vzorku literatury pro děti do 2 let pozorovat hojný výskyt indikativu prézentu 3. osoby sg. i pl. (*voda stříká, žáby kvákají)*, od 2 let se již začíná vyskytovat i minulý čas, hlavně ve 3. osobě (*dupla sem, dupla tam*), aspektuálnost těchto prostředků je již zapojena zcela (*trkat / potrkat, juknout, vykukovat*). Toto by korespondovalo s vývojem reflektování „časovosti“ u dítěte, viz kapitola 4.5.

Onomatopoická slova se vyskytla i ve funkci podmětu *(bzzz, bzzz tam jsou)*, předmětu (často ve spojení *dělat/udělat chňap*, nebo *říkat mňau*), přísudku (obligátní *žába žbluňk do vody*). Přidáváme dva příklady kontextového zapojení onomatopoických výrazů.

1) *Jsou mlynáři chlapi, chlapi, když jim mlýny klapy, klapy, ale když jim neklapají tak mlynáři naříkají.* (Plicková, 2004)

Klapy, klapy můžeme z kontextu interpretovat jako indikativ prézentu 3. osoby plurálu. Onomatopoický výraz tedy vytváří syntagma s podmětem *mlýny*, na jehož základě si doplňujeme gramatickou funkci výrazu. *Klapy, klapy* se tedy srozumitelně podílí na větné stavbě a navíc expresivní skladbou hlásek přináší i informaci o kvalitě mimojazykové reality.

2)

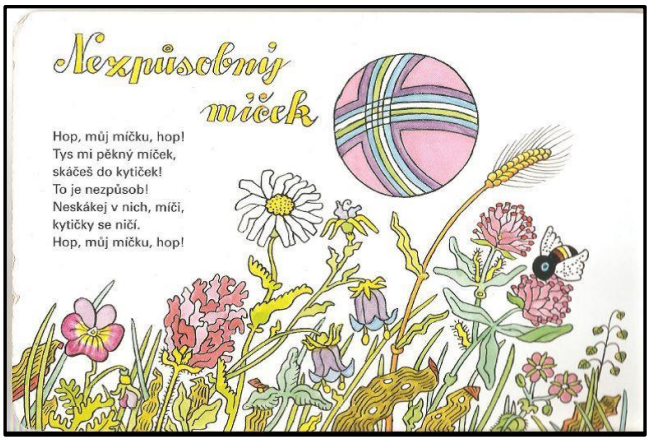

Obrázek 10 – Hrubín et al., 2009.

Hop, můj míčku, hop! Zvukomalebné citoslovce *hop* můžeme interpretovat jako imperativ 2. os. sg., na zdůraznění se graficky podílí i vykřičník. Adresátem je míček, ke kterému je dále promlouváno. K interpretaci 2. os. sg. tak docházíme opět na základě kontextu.

Náš vzorek můžeme analyzovat i na základě některých gramatických jevů, jež u onomatopoických výrazů v češtině pozoruje Fidler (viz kapitola 3.2.3). Nejčastěji se v našem vzorku vyskytoval semi-sufix ***–y***, jemuž Fidler přisuzuje funkci neurčitého plurálu a který přidává k pragmatickému významu charakter hravosti. Vydělit můžeme určitou triádu: *hafy hafy* (nejspíše delší proces, opakované vydávání zvuku, s konotací hravosti); *hafy haf* (hravé a ukončené kratší jednotkou haf); *haf haf* (opakovaný neutrální štěkot sestávající z dvou segmentovaných *hafů*). Na stejném principu by fungovaly i další nalezené doklady: *kap, kapy, kap x kap kap kap; klapy, klap x klap klap; ťuky-ťuk* nebo *ťuky ťuky ťuk; houpy houpy x houpy hou; piky piky; žbluňky x žbluňk; cinky x cink; klepy klep x klep klep; hupi x hup; cupy cup; třesky plesky; ty-dly-dy; cvaky cvak;dupy dupy x dupy dup; hudry hudry.*

Semi-sufix –**ity** jsme v našem vzorku neobjevili. Další semi-sufix **–ky** reprezentují pouze: *hupky dupky*; *hopky hopky.* S funkcí, jež uvádí Fidler, souhlasíme, **-ky** navozuje dojem snadné a rychlé vykonatelnosti daného úkonu. V našem vzorku jsme bohužel výskyt v imperativní funkci, který by byl semi-sufixem zmírněn, nenalezli.

Zaznamenali jsme výskyt *kuk tě, kuk*, který zvyšuje kontaktovou funkci směrem k adresátovi. Oproti Fidler jsme narazili ještě na *hop**la!***, které v sobě podle SSJČ skrývá prvek překvapení, oproti pouhému *hop*. *Hop**sa,** hej**sa*** má (podle SSJČ) příznak radosti.

V našem excerpovaném materiálu se vyskytovala hojně reduplikace na úrovni slabik *che che,* i celých jednotek *kap kap kap.* Oproti funkcím, jež reduplikace zastává v jazykovém

vývoji dítěte (zkoušení výslovnosti, zvýšení šance porozumění nedokonalým pokusům o cílové jednotky i určitá fixace na určité motivy), má v literatuře funkci odlišnou. Většinou přispívá k veršovému rytmu, podílí se na struktuře rýmů (*Houpy, houpy, co si žabák koupí.* (Krygielová, 2012) nebo *Hopsasa, hejsasa děťátko se natřásá.* (Zmatlíková, 2007)

5.2.5. Poznámky ke grafickému zápisu

Svou úlohu při interpretaci v literatuře zaznamenaných onomatopoických výrazů hraje i jejich grafický záznam. V excerpovaném materiálu jsme narazili na multiplikaci písmen (*kokodák* nebo *kokodáááák; í-ááá nebo Í-Á*), jež ovlivňuje interpretaci délky zvukového projevu (případně i jeho intenzitu). Podle charakteru zvuku (a mimojazykové zkušenosti s ním) lze užití multiplikace písmen aplikovat i na segmentovanost daného zvuku (např. *MÉÉÉÉÉ, jako mé-é-é-é-é)*, v těchto případech jsou však doprovodně voleny i jiné prostředky, jako například námi užitý spojovník. Využívá se pro grafické naznačení segmentování zvuku (*kač-kač-kač; ga-ga-ga*), přispívá ale také k tomu, že zvukové jednotky jsou interpretovány jako dva segmenty jdoucí rychle za sebou, bezprostředně na sebe navazují (např. *ťuky-ťuk*), graficky zaznamenané *ťuky ťuk* s mezerou v interpretaci připouští i menší pauzu mezi oběma segmenty. Na grafické reprezentaci návaznosti zvuků se tedy podílí i mezera *(cinky linky* by tak naznačovalo segmenty, které po sobě volně následují; *cinky-linky* bychom mohli interpretovat jako dva segmenty následující rychle, bezprostředně za sebou; závěrečné *cinklylinky* jako jednotku jedinou). Čárka pauzu mezi segmenty pocitově zvětšuje ještě o něco více (viz *tú tú* nebo *tú, tú).*

V materiálu jsme ojediněle narazili i na zápis kapitálkami *Í-Á*, obecně bychom užití kapitálek mohli interpretovat jako zdůraznění daného zvuku, pozitivní zhodnocení jeho kvality. Často je přítomný i vykřičník, který i formálně odráží samostatnost zvukomalebných citoslovcí jako výpovědí (*Prásk!*) a také přispívá ke zdůraznění významu jednotky. v neposlední řadě se setkáváme i s variabilitou zápisu ů/ú (*tůůůů x túúúú; hůůůůů* nebo *hú, hú)* nebo i/y (*hopi* nebo *hopy)*, jež odráží fakt, že se ve zvukové podobě tyto jednotky neliší.

6. Závěr

V práci jsme si předsevzali představit širší kontext výskytu zvukomalebných citoslovcí, resp. zvukomalebných výrazů a také zhodnotit významovou korespondenci onomatopoických prostředků vyskytujících se v dětských projevech a v dětské literatuře jim určené. V první kapitole jsme shrnuli jejich hodnocení v českých jazykovědných příručkách a článcích věnujících se tématu. Představili jsme některé starší lingvistické práce postihující diachronní pohled na tematiku motivovaných jazykových znaků. V podkapitole synchronního přístupu jsme shrnuli otázky motivace, expresivity a naznačili jsme vliv Ferdinanda Saussura na českou jazykovědu. V podkapitole poslední jsme představili i výskyt zvukomalebných citoslovcí v češtině.

Následně jsme pro srovnání uvedli poznámky o onomatopoických interjekcích z britské *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories* (1999) a představili jsme zvukový symbolismus, který do češtiny přináší japonská bohemistka M. U. Fidler. V této kapitole jsme ukázali výsledky jejího příspěvku *Gramatika a zvukový symbolismus* (2009), který analyzuje gramatické aspekty zvukově symbolických výrazů v češtině. Tato oblast je široká, kvantitativně vzniká velké množství případových studií z jednotlivých (často exotických) jazyků a aplikace daných metod na češtinu by si jistě zasloužila více prostoru. Zajímavými oblastmi v rámci této kapitoly, se kterými jsme se setkali a jež jsme z důvodu rozsahu nereflektovali, jsou dějiny ZS (autorky Margaret Magnusové) nebo propojení ZS s vědami jako neurolingvistika, které představují velký potenciál pro experimentální studie.

Ve třetí kapitole jsme stručně představili oblast osvojování jazyka dítětem. Fyziologické předpoklady tohoto vývoje jsme omezili na tělesný vývoj, otázky univerzální gramatiky jsme též z důvodu rozsahu i zaměření práce ponechali stranou. V podkapitole věnované vlivu okolí jsme charakterizovali jazyk orientovaný na dítě a uvedli jsme výsledky experimentu provedeného na Marylandské univerzitě, jenž experimentálně dokazuje pozitivní vliv onomatopoických slov v jazykovém inputu rodičů na jazykový vývoj dítěte. Na závěr jsme představili konkrétní zvukomalebné prostředky, jež se v jednoslovném období dítěte z případové studie Saicové Římalové (2013) vyskytly, a rozdělili jsme je do 4 kategorií, jež formálně korespondují s kategoriemi zvukomalebných citoslovcí uvedených v MČ II. Snažili jsme se postihnout jejich široký význam a některé gramatické jevy, jež se u zvukomalebných prostředků vyskytly. V oblasti osvojování jazyka čeština také postrádá větší množství případových studií, chybí experimenty s jazykovým inputem a reprezentativní korpus českých výrazových prostředků.

V kapitole závěrečné jsme vytvořili korpus zvukomalebných citoslovcí manuálně sesbíraný z české literatury určené dětem od 1 do 3 let. Představili jsme i širší kontext a specifika literatury věnované takto malým dětem. Onomatopoické prostředky jsme kategorizovali do 4 skupin, jež korespondují se skupinami onomatopoických prostředků, které se vyskytly v projevech česky hovořícího dítěte z případové studie a s kategoriemi onomatopoií v MČ II. Následně jsme zhodnotili posuny ve významu, některé gramatické aspekty a přidali poznámky ke grafickému záznamu. Onomatopoia v české dětské literatuře jistě také zahrnují umělecký druh komiksu, který je však určen starším dětem, z důvodu našeho zúženého pohledu na literaturu pro nejmenší, jež měla odrážet zvukomalebné prostředky, které se vyskytují v dětské řeči těch nejmenších, jsme se mu více nevěnovali.

Naše práce kompilačně přináší rozšíření kontextu výskytu zvukomalebných citoslovcí o oblasti zvukového symbolismu a dětské řeči. Postihuje korespondence významů zvukomalebných citoslovcí v prvních fázích dětské řeči a v literatuře těmto dětem určené a odhaluje jevy, které se v sesbíraném materiálu onomatopoií vyskytly.

7. Použitá literatura

ABELIN, Åsa. (1999): *Studies in Sound Symbolism* [online]. Dizertační práce. Göteborg: Göteborg University. [cit. 2015-04-01]. Dostupné z: http://www.ling.gu.se/~abelin/ny%20inlaga.pdf.

AMEKA, F. K. (1999): Interjections. In: BROWN, E. – MILLER, J.: *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*. New York: Elsevier, s. 213–216.

BLATNÁ, R. (1996): Zvukomalba a pragmatika. In: *Jazyk a jeho užívání: sborník k životnímu jubileu profesora Oldřicha Uličného*. Praha: FFUK, s. 93–102.

BYTEŠNÍKOVÁ, I. (2012): *Komunikace dětí předškolního věku*. Praha: Grada.

ČECHOVÁ, M. (2000): *Čeština, řeč a jazyk*. Praha: ISV. (= ČŘJ)

ČEŇKOVÁ, J. (2006): *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež.* Praha: Portál.

ČEŇKOVÁ J. (2012): K současné české knize pro děti a mládež. In: Kopáč, R. et al.: *Česká literatura pro dětí a mládež (2000–2011).* Praha: MKČR.

ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J. (2004): *Sémiotika*. Praha: Portál.

ČERNÝ, J. (1996): *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.

ČMEJRKOVÁ, S. (1996): Na city jsou citoslovce. In: *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, s. 74–77.

Encyklopedický slovník češtiny. 2002. Praha: NLN. (= ESČ)

FIDLER, M. U. (2006): *Sound Symbolism and Grammar in Czech: a cognitive approach* [online]. [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: http://www.seelrc.org/glossos/issues/7/

FIDLER, M. U. (2009): Gramatika a zvukový symbolismus. In: *Struktura, variety, funkce, Sborník k 70. narozeninám prof. Oldřicha Uličného.* Prague: Charles UP, s. 149–166.

FIDLER, M. U. (2014): *Onomatopoeia in Czech: a conceptualization of sound and its connections to grammar and discourse*. Bloomington: Slavica Publishers.

GEBHARTOVÁ, V. (1987): *Literatura pro děti.* Praha: SPN.

HAVRÁNEK, B. (1963). *Česká mluvnice*. Praha: SPN. (= ČM)

HAVRÁNEK, B. et al. (1989): *Slovník spisovného jazyka českého.* Praha: Academia. (= SSJČ)

HINTON, L. – NICHOLS, J. – OHALA, J. J. (1994): *Sound Symbolism*. New York: Cambridge University Press.

CHALOUPKA, O. – NEZKUSIL, V. (1979): *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros.

JELÍNEK, J. et al. (1961): *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: SPN.

KLEŇHOVÁ, E. (2010): *Interjekce v českém jazykovém systému*. Diplomová práce. Praha: FFUK.

KOPÁL, J. (1970): *Literatúra a detský aspekt*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství.

KOPEČNÝ, F. (1957): Slavistický příspěvek k problému tzv. elementární příbuznosti. In: *Sbornik Mladenov*. Sofija, s. 363–387.

KOŘÍNEK, J. M. (1934): *Studie z oblasti onomatopoie: Příspěvek k ide. ablautu*. Praha: FFUK.

KROUPOVÁ, L. (1977): k citoslovcím v češtině a slovenštině. *Naše řeč, roč.* 60, č. 2, s. 110–112.

KULKA, J. (2008): *Psychologie umění*. Praha: Grada.

Mluvnice češtiny II. Tvarosloví. Praha: Academia 1986. (= MČ II)

NEBESKÁ, I. (1992): *Úvod do psycholingvistiky.* Praha: H&H.

NOVOTNÝ, F. (1994): Úvod. In: PLATÓN. *Kratylos*. Praha: Oikúmené, s. 5–11.

Ohala, J. J. (1997): *Sound Symbolism* [online]. [cit. 2015-02-05]. Dostupné z: http://www.linguistics.berkeley.edu/~ohala/papers/SEOUL4-symbolism.pdf

PALEK, B. (1989): *Základy obecné jazykovědy*. Praha: SPN.

PRŮCHA, J. (2011): *Dětská řeč a komunikace: poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada.

Příruční mluvnice češtiny. 1996. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (= PMČ)

ROYSTER, Ch. et al. (2011): *"Meow" or "Kitty"? Mothers' Onomatopoeia, Naming, and Child Language Growth* [online]. [cit. 2015-04-20]. Dostupné z: http://www.asha.org/Events/convention/handouts/2011/Royster-Ratner-Newman-McColgan-Tuit/

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. (2013): *Když začínáme mluvit…* Praha: FFUK.

SAUSSURE, F. (2007): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 2003. Praha: Academia. (= SSČ)

STANGE, U. (2009): *The Acquisition of Interjections in Early Childhood*. Hamburg: Diplomica Verlag.

TRÁVNÍČEK, F. (1949): *Mluvnice spisovné češtiny II.* Praha: Melantrich. (= MSČ II)

ZIMA, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

8. Excerpovaná literatura pro děti

ADAMEC, R. (2014): *Dudek a zvířátka ze dvorku*. Brno: CPRESS. (Pro děti od 1 roku.)

ADAMEC, R. (2014): *Dudek a zvířátka ze ZOO*. Brno: CPRESS. (Pro děti od 1 roku.)

BALCAROVÁ, V. (2009): *Kamarádi zvířátka.* Praha: Fragment. (Pro děti od 2 let.)

BEHENSKÝ, P. (2013): *Kniha říkanek*. Praha: Baset. (Věk nespecifikován.)

BRUKNER, J. (2010): *Samá voda.* Praha: Albatros. (Pro děti od 3 let.)

Co k sobě patří? Zvířátka z lesa. 2014. Říčany: Nakladatelství Sun. (Pro děti od 1 roku.)

ČECHURA, R. (2003): *Jak Fík vyrostl.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

ČERVENKA, J. (2003/2006): *Kos František a čepička Jozefína.* Praha: AXIÓMA. (Pro děti od 2 let.)

ČTVRTEČKOVÁ, V. (2012): *O kohoutkovi a slepičce*. Praha: Fragment. (Pro děti od 2 let.)

ČTVRTEK, V. (2003): *O hajném Robátkovi.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let)

ČTVRTEK, V. (2007): *Jak Cipísek chránil jelení studánku*. Praha: Fragment. (Pro děti od 2 let.)

ČTVRTEK, V. (2013): *Říkání o víle Amálce.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

DANČOVÁ, B. – ŽÁČEK, J. (2002): *Kamarádi zvířátka*. Praha: Fragment. (Pro děti od 3 let.)

DOSKOČILOVÁ, H. (1995): *Jak Krtek zachránil zajíčka*. Praha: Albatros. (Věk neuveden.)

DOUBEK, M. (2005): *O sluneční panence a deštivém panáčkovi*. Boskovice: Albert. (Věk neuveden.)

DUDEK, A. (1999): *Vařila myšička kašičku.* Ostrava: Librex. (Věk neuveden.)

DVOŘÁKOVÁ, M. (2012): *Zvířátková abeceda*. Praha: Triton (Věk neuveden.)

FALTOVÁ, V. – HAVEL, J. (2014): *Moje panenka*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

FIXL, J. (2012): *Vlaky a vláčky.* Praha: Grada. (Pro děti od 3 let.)

FRANZOVÁ, O. (2013): *Rýmovačky naší kačky.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

HAVEL, J. (1988): *Veselé básničky pro mrštné jazýčky*. Praha: Panorama. (Věk neuveden.)

HOŠEK, J. (2012): *Domácí zvířata*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

HRUBÍB, F. – ZMATLÍKOVÁ, H. (2009): *Hrajeme si celý den*. Praha: Abatros. (Pro děti od 2 let.)

CHARVÁT, F. – ZAVORALOVÁ, L. (2003): *Říkačky a pusolamy*. Praha: Petrklíč. (Pro děti od 3 let.)

JELEN, J. (2011): *Jak kočička našla kamaráda*. Praha: Československý spisovatel. (Pro děti od 1 roku.)

JELÍNKOVÁ, H. – FILCÍK, G. (2012): *Kaštánkův domeček*. Praha: Naše kniha. (Pro děti od 2 let.)

JELÍNKOVÁ, H. (2013): *Obrázkové básničky*. Praha: Naše kniha. (Pro děti od 3 let.)

KAHOUN, J. – HAUF, I. (2010): *Včelí medvídci v cukrárně*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let)

KAHOUN, J. – HAUF, I. (2011): *Včelí medvídci zlobí*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

KAHOUN, J. – HAUF, I. (2013): *Včelí medvídci a miminko*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

KAINAR, J. – MILER, Z. (2011): *Posmíval se konipásek.* Praha: Knižní klub. (Věk neuveden.)

KALOUSEK, J. – VODŇANSKÝ, J. (1984): *Potkal klauna, potkal klaun.* Praha: Panorama. (Věk neuveden.)

KRATOCHVÍL, M. (1999): *Bodlináček ježčí kluk*. Praha: Alpress. (Věk neuveden.)

KRYGIELOVÁ, D. (2012): *Kutálí se ze dvora.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

LADA, J. – ŽÁČEK, J. (2004): *Veselý rok*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

LEBEDA, J. (2014): *Z Medovníčkova lesa.* Praha: Brána. (Věk neuveden.)

LOCKEROVÁ, J. (2008/2014): *Zvířátka na statku*. Praha: Fragment. (Pro děti od 2 let.)

LUKEŠOVÁ, M. (2004): *Kdo chce koťátko*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

LUKEŠOVÁ, M. – VEBEROVÁ, E. – ZMATLÍKOVÁ, H. (2011): *Pozor, volám všechny hračky.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

MALICH, K. – SKLENÁŘ, B. (2012): *Boříkova říkadla*. Praha: Galerie Zdeněk Sklenář. (Věk neuveden.)

MILER, Z. – ČAREK, J.: *O veselé mašince*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

MILER, Z. – ČERNIK, M. – MILER, K. (2012): *Krtkův týden*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

MILER, Z. – MICHALKOV, S. (2010): *Moje štěně*. Praha: Knižní klub. (Pro děti od 2 let.)

MILER, Z. – MILER, K. (2012): *Krtek a jaro*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

MILER, Z. – MILER, K. (2012): *Krtek a zima.* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

MILER, Z. – ŽÁČEK, J. (2006a): *Krtek a malí pomocníci.* Praha: Knižní klub. (Pro děti od 3 let.)

MILER, Z. – ŽÁČEK, J. (2006b): *Krtek a zvířátka*. Praha: Knižní klub. (Pro děti od 3 let.)

MILER, Z. – ŽÁČEK, J. (2010): *Veselé Vánoce*. Praha: Knižní klub. (Věk neuveden.)

MILER, Z. (2012): *Krtek a zvířátka na dvoře*. Praha: Fragment. (Pro děti od 1 roku.)

MILER, Z. (2014a): *Krtek a zvuky kolem nás*. (Pro děti od 1 roku.)

MILER, Z. (2014b): *Hledáme s krtkem*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

PETIŠKA, E. – MILER, Z. (2014): *Krtek a kalhotky*. Praha: Knižní klub. (Věk neuveden.)

PETIŠKA, E. – ZMATLÍKOVÁ, H. (2012): *O jabloňce*. Praha: Albatros. (Pro děti od 3 let.)

PLICKOVÁ, E. (2004): *Tralala… tralala…* Praha: Delta Macek. (Věk neuveden.)

PLICKOVÁ, E. (2013): *Perníková chaloupka*. Praha: AXIÓMA. (Pro děti od 2 let.)

PROVAZNÍKOVÁ, V. – LADA, J.: *Piky piky ententýky*. Praha: Knižní klub. (Pro děti od 2 let.)

PRŮCHOVÁ, H. (1976): *Ptačí pohádka*. Praha: Albatros. (Věk neuveden.)

SEIFERTOVÁ, L. (2012): *Pohádka o Bruncvíkovi*. Praha: Petr Prchal. (Pro děti od 3 let.)

SEIFERTOVÁ, L. (2014): *Pohádka o Janu Amosu Komenském*. Praha: Petr Prchal. (Pro děti od 3 let.)

SEKORA, O. – URBÁNKOVÁ, J. (2011): *Kde zvířátka bydlí*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

SEKORA, O. (2012): *Broučci na pouti*. Praha: Albatros. (Pro děti od 3 let.)

SCHULZOVÁ, A. – ŽÁČEK, J. (2007): *Mláďata*. Praha: AXIÓMA. (Věk neuveden.)

SKOPOVÁ, K. (2014a): *O Budulínkovi*. Praha: Grada. (Pro děti od 3 let.)

SKOPOVÁ, K. (2014b): *O Červené karkulce.* Praha: Grada. (Pro děti od 3 let.)

SKOPOVÁ, K. (2014c): *O Sněhurce a sedmi trpaslících*. Praha: Grada. (Pro děti od 3 let.)

SMETANA, Z. (2007): *Zábavné úkoly pro nejmenší – Vochomůrka*. Praha: Fragment. (Pro děti od 2 let.)

SODOMKA, M. (2014): *Arnyho dílna*. Praha: Kosmas. (Věk neuveden.)

SYROVÁTKA, O. (2008): *Je to tak?* Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

ŠIMKOVÁ, M. – ŠMALEC, P. (2008): *Zik a Cháta*. Praha: Baobab. (Věk neuveden.)

ŠTUDLAROVÁ, Z. (2011): *Projedeme se pohádkou.* Praha: Grada. (Pro děti od 3 let.)

ŠVEJDOVÁ, V. (2010): *Nejkrásnější dětská říkadla.* Brno: Barrister & Principal. (Pro děti od 2 let.)

TETOUROVÁ, M. – SVOBODOVÁ, J. (2001): *Slípky mají rády klípky*. Praha: AXIÓMA. (Věk neuveden.)

VÁCHA, M. (2001/2009): *Halí, belí.* Praha: Fragment. (Pro děti od 1 roku.)

VESELÁ, H. (2011): *Paci, paci, pacičky*. Praha: Fragment. (Pro děti od 1 roku.)

VESELÁ, H. (2012): *Rodiny zvířátek.* Praha: Fragment. (Pro děti od 1 roku.)

VORLÍČKOVÁ, Z.(1999): *Moje první knížka o barvách*. (Věk neuveden.)

ZMATLÍKOVÁ, H. (2007): *Šiju boty do roboty*. Praha: Albatros. (Pro děti od 2 let.)

ŽÁČEK, J. (1997/2001): *Jak mluví zvířátka.* Praha: Fragment. (Pro děti od 1 roku.)

ŽÁČEK, J. (2014): *Jak se chodí do světa.* Praha: Fragment. (Pro děti od 3 let.)

ŽÁČEK, J. (2015): *Čím budu, až vyrostu?* Praha: Fragment. (Pro děti od 3 let.)

9. Seznam obrázků

Obrázek 1 – Miler, 2010. 35
Obrázek 2 – Kahoun et al., 2010. 35
Obrázek 3 – Tetourová et al., 2001. 36
Obrázek 4 – Miler, 2014a. 37
Obrázek 5 – Dudek, 1999. 37
Obrázek 6 – Balcarová, 2009. 38
Obrázek 7 – Švejdová, 2010. 39
Obrázek 8 – Tetourová et al., 2001. 40
Obrázek 9 – Brukner, 2010. 42
Obrázek 10 – Hrubín et al., 2009. 44

10.Seznam zkratek

ČNK	Český národní korpus
ČM	Česká mluvnice
ČŘJ	Čeština, řeč a jazyk
ESČ	Encyklopedický slovník češtiny
IZS	Imitační zvukový symbolismus
KZS	Konvenční zvukový symbolismus
MČ II	Mluvnice češtiny II
MSČ II	Mluvnice spisovné češtiny II
PMČ	Příruční mluvnice češtiny
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
SZS	Synestetický zvukový symbolismus
TZS	Tělesný zvukový symbolismus
ZS	Zvukový symbolismus